

11. જનની

કવિ બોટાદકર

જન્મ : 1870, મૃત્યુ : 1924

કવિ દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકરનો જન્મ ભાવનગર જિલ્લાના બોટાદમાં થયો હતો. તેમણે માત્ર છ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો, છતાં સંસ્કૃત ભાષા ઉપર તેમનું સારું એવું પ્રભુત્વ રહ્યું હતું. એમનું મુખ્ય સર્જન કવિતા ક્ષેત્રે રહ્યું છે. ‘રાસતરંગિણી’, ‘કલ્લોલિની’, ‘સ્રોતસ્વિની’, ‘નિર્ઝરિણી’, ‘શૈવલિની’ વગેરે તેમના મહત્વના કાવ્યસંગ્રહો છે. આ કવિએ પ્રકૃતિ અને ગૃહજીવનની ભાવનાનાં સુંદર કાવ્યો આપ્યાં છે. તેઓ યોગ્ય રીતે જ ‘સૌંદર્યદર્શી’ કવિ તરીકે ઓળખાય છે.

‘જનની’ ગુજરાતી ભાષાનું એક નોંધપાત્ર કાવ્ય છે. માતાના પ્રેમની તોલે બીજા કોઈનો પ્રેમ આવતો નથી - એ મુખ્ય ભાવની આજુબાજુ આ રચના ગૂંથાઈ છે. કાવ્યનું લય-માધુર્ય અનેરું છે. સંસ્કૃત કવિઓએ પણ માતૃપ્રેમને સ્વર્ગના પ્રેમથી ચડિયાતો લેખ્યો છે.

મીઠાં મધુ ને મીઠા મેહુલા રે લોલ,
 એથી મીઠી તે મોરી માત રે,
 જનનીની જોડ સખી ! નહિ જડે રે લોલ.
 પ્રભુના એ પ્રેમ તણી પૂતળી રે લોલ,
 જગથી જુદેરી એની જાત રે. જનનીની○
 અમીની ભરેલી એની આંખડી રે લોલ,
 વ્હાલનાં ભરેલાં એનાં વેણ રે. જનનીની○
 હાથ ગૂંથેલ એના હીરના રે લોલ,
 હૈયું હેમંત કેરી હેલ રે. જનનીની○
 દેવોને દૂધ એનાં દોહાલાં રે લોલ,
 શશીએ સીંચેલ એની સોડ્ય રે. જનનીની○
 જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ,
 કાળજામાં કૈંક ભર્યા કોડ રે. જનનીની○

ચિત્તડું ચડેલ એનું ચાકડે રે લોલ,

પળના બાંધેલ એના પ્રાણ રે.

જનનીની○

મૂંગી આશિષ ઉરે મલકતી રે લોલ,

લેતાં ખૂટે ન એની લ્હાણ રે.

જનનીની○

ધરણીમાતાયે હશે ધૂજતી રે લોલ,

અચળા અચૂક એક માય રે.

જનનીની○

ગંગાનાં નીર તો વધે-ઘટે રે લોલ.

સરખો એ પ્રેમનો પ્રવાહ રે.

જનનીની○

વરસે ઘડીક વ્યોમવાદળી રે લોલ,

માડીનો મેઘ બારે માસ રે.

જનનીની○

ચળતી ચંદાની દીસે ચાંદની રે લોલ,

એનો નહિ આથમે ઉજાસ રે.

જનનીની જોડ સખી ! નહિ જડે રે લોલ.

(‘રાસતરંગિણી’માંથી)

● ટિપ્પણ

જનની મા, માતા મધુ મધ જુદેરી ભિન્ન, અનોખી, લાડવાયક પ્રયોગ- સામાન્ય રીતે કવિતામાં પ્રયોજાય. અમીની અમૃતની દોઢલાં દુર્લભ, સહેજે ન મળે તે શશી ચંદ્ર સોડ્ય પડખું કોડ હોંશ લ્હાણ ખુશાલીના પ્રસંગે અપાતી ભેટ અચળા ચળે નહિ તેવી, અચલા, સ્થિર, ફેરફાર ન થાય તેવી ચળતી વધતી-ઓછી થતી ઉજાસ પ્રકાશ, તેજ

● ભાષા સજ્જતા

આ કાવ્યની પંક્તિઓમાં નીચેના શબ્દો વપરાયા છે :

મેહુલા, માત, જગ, આંખ, શશી, કર, નીર

આ શબ્દો કાવ્યમાંથી શોધો. તેની જગ્યાએ તેના સમાનાર્થી શબ્દો મૂકી કાવ્ય ફરી ગાઈ જુઓ.

મીઠાં મધુને મીઠા મેહુ રે લોલ,

એથી મીઠી તે મોરી માતા રે.

કેવું લાગે છે ? કવિએ પ્રયોજેલા શબ્દોની જગ્યાએ તેના સમાનાર્થી શબ્દો મૂકવાથી કાવ્યનો લય જળવાતો નથી.

હવે આ શબ્દોવાળી પંક્તિઓમાં એ શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દોનો ઉપયોગ કરી વાક્યસ્વરૂપે વાંચી જુઓ.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

1. માતાને શાનાથી મીઠી ગણવામાં આવી છે ?
2. માતાની આંખ શાનાથી ભરેલી છે ?
3. માતાનાં વેણ કેવાં છે ?
4. માતાના કાળજામાં શું ભરેલું છે ?
5. કોનો પ્રેમપ્રવાહ એકસરખો છે ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. કાવ્યમાં આપેલા માના ગુણોનું વર્ણન ટૂંકમાં કરો.
2. 'માડીનો મેઘ બારેમાસ રે' કાવ્યપંક્તિને સમજાવો.

2. નીચેના શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો :

અમી, હેલ, વ્યોમ, દોઢલું

3. નીચે આપેલા શબ્દો જેવા ઉચ્ચારવાળા શબ્દો કાવ્યમાંથી શોધીને લખો :

(1) માત (2) સોડ્ય (3) પ્રાણ (4) માસ

4. નીચે આપેલા શબ્દો માટે કાવ્યમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધીને લખો :

(1) માતા - _____

(2) આકાશ - _____

(3) ધરતી - _____

(4) ચંદ્ર - _____

5. સૂચવ્યા મુજબ કરો.

- નીચેનામાંથી માતાને કોના કરતાં, ચડિયાતી બતાવી છે ? તે શબ્દો અલગ તારવો.
જંગલ, ધરતી, જમના, વાદળી, ગંગા, સૂરજ, ચંદ્ર, તારા, વરસાદ, વાવાઝોડું, ત્સુનામી, ધરતીકંપ, મધ
- આ અલગ તારવેલા શબ્દોવાળી પંક્તિઓ કાવ્યમાંથી શોધીને લખો.
- આ પંક્તિઓનો ભાવાર્થ લખો.
- આ ભાવાર્થ એક ફકરા સ્વરૂપે લખો.

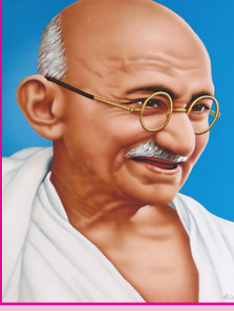
6. આ કાવ્યના સમૂહગાન વખતે સંગીતનાં ક્યાં-ક્યાં સાધનોનો ઉપયોગ કરશો ? તમને ક્યું વાદ્ય વગાડવું ગમશે ?

7. “માતૃપ્રેમ” દર્શાવતાં વાર્તા અને કાવ્યો મેળવીને લખો.

● પ્રવૃત્તિ

- આ કાવ્યનું સમૂહગાન કરો.
- માતા વિશે લખાયેલાં કાવ્યો, કહેવતો અને અવતરણો એકત્ર કરી વર્ગમાં રજૂ કરો.

12. હાઈસ્કૂલમાં

ગાંધીજી

જન્મ : 2-10-1869, અવસાન : 30-1-1948

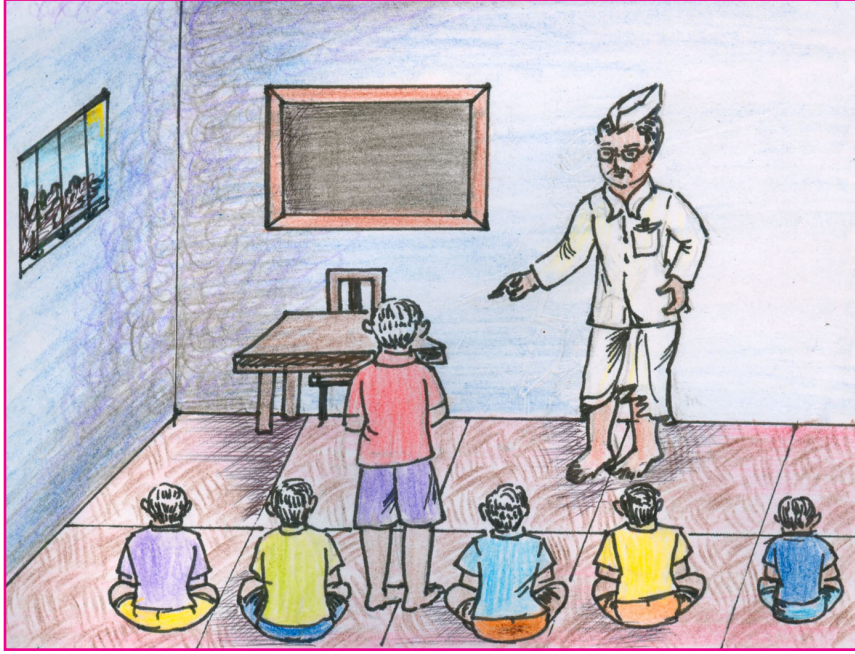
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીનો જન્મ પોરબંદરમાં થયો હતો. તેઓ 'રાષ્ટ્રપિતા' અને 'મહાત્મા ગાંધી' તરીકે સમસ્ત ભારતીય પ્રજાના હૃદયમાં આદરભર્યું સ્થાન પામ્યા છે. વકીલાતનો વ્યવસાય કરતા હતા, ત્યારે તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા હિંદીઓ ઉપર ગોરા અંગ્રેજોના રંગદ્વેષના જુલમ સામે સ્વમાન અને હક્ક માટે લડત ચલાવી હતી. પછી ભારતમાં આવી તેમણે દેશને સ્વરાજ અપાવવા માટે સફળ આગેવાની લીધી હતી. જીવનભર તેમણે સત્ય અને અહિંસાની ઉપાસના કરી હતી. 'સત્યના પ્રયોગો અથવા આત્મકથા'માં ગાંધીજીએ નિખાલસતાથી સત્યની પ્રતિષ્ઠા કરતી પોતાની જીવનકથા સરળ અને સચોટ ગદ્યમાં નિરૂપી છે. એ વિશ્વભરની ઉત્તમ આત્મકથાઓમાંની એક છે. 'હિંદસ્વરાજ', 'આરોગ્યની યાત્રા', 'અનાસક્તિયોગ', 'મંગલપ્રભાત', 'વ્યાપક ધર્મભાવના' વગેરે અનેક પુસ્તકોમાં તેમના વિચારો રજૂ થયા છે. 'દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ' પુસ્તકમાં ત્યાં ચાલેલી આઠ વર્ષ લાંબી સત્યાગ્રહની લડતનો ચિતાર આપ્યો છે. 'ઈન્ડિયન ઓપિનિયન', 'યંગઈન્ડિયા', 'નવજીવન', 'હરિજનબંધુ' વગેરે વિચારપત્રોના તેઓ તંત્રી હતા. ગાંધીજીનાં તમામ લખાણો 'ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ' નામે ગ્રંથશ્રેણી રૂપે પ્રગટ થયાં છે. સાદગી, સ્વાભાવિકતા, સરળતા અને ભાષાનું તળપદું બળ તેમના ગદ્યની લાક્ષણિકતા છે. તેમણે રાષ્ટ્રઘડતર અને લોકશિક્ષણના કાર્યમાં ઉમદા ફાળો આપ્યો હતો.

આ પ્રકરણ ગાંધીજીની આત્મકથા 'સત્યના પ્રયોગો'માંથી લેવામાં આવ્યું છે. ગાંધીજીના વિદ્યાર્થીજીવનનાં કેટલાંક સ્મરણો આ આત્મકથાખંડમાં સરળ અને સચોટ ભાષામાં આલેખાયાં છે. ગાંધીજીનો બાળવિવાહ થતાં અભ્યાસમાં પડતો વિક્ષેપ અને તેમની શરમાળ પ્રકૃતિનું તેમજ સેવાપરાયણ સ્વભાવનું સરસ આલેખન થયું છે. તેમણે કેળવણી વિશેના વિચારો પણ સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કર્યા છે.

વિવાહ થયા ત્યારે હું હાઈસ્કૂલમાં ભણતો હતો એ હું આગળ લખી ગયો છું. તે વેળા અમે ત્રણે ભાઈ એક જ સ્કૂલમાં ભણતા. જ્યેષ્ઠ બંધુ ઉપલા ધોરણમાં હતા ને જે ભાઈના વિવાહની સાથે મારા થયા હતા તે મારાથી એક વર્ષ આગળ હતા. વિવાહનું પરિણામ એ આવ્યું કે અમારું બે ભાઈનું એક વર્ષ નકામું ગયું. મારા ભાઈને સારુ તો એથીયે વિષમ પરિણામ આવ્યું. વિવાહ પછી તે નિશાળમાં ન જ રહી શક્યા. આવું અનિષ્ટ પરિણામ તો દૈવ જાણે કેટલા જુવાનોનું આવતું હશે. વિદ્યાભ્યાસ ને વિવાહ બેઉ એકસાથે તો હિંદુસંસારમાં જ હોય.

મારો અભ્યાસ ચાલુ રહ્યો. હાઈસ્કૂલમાં હું ઠોઠ નિશાળિયો ન ગણાતો. શિક્ષકોની પ્રીતિ તો હંમેશાં સાચવી

હતી. દરેક વર્ષે માબાપને વિદ્યાર્થીના અભ્યાસ તેમજ વર્તન વિશે પ્રમાણપત્ર મોકલવામાં આવતાં. તેમાં કોઈ દિવસ મારું વર્તન કે અભ્યાસ ખરાબ હોવાની ટીકા થઈ નથી. બીજા ધોરણ પછી ઈનામો પણ લીધાં ને પાંચમા તથા છઠ્ઠા ધોરણમાં અનુક્રમે માસિક ચાર રૂપિયા ને દસ રૂપિયાની શિષ્યવૃત્તિ પણ મળી હતી. આ મળવામાં મારી હોશિયારી કરતાં દૈવે વધારે ભાગ લીધો હતો. એ વૃત્તિઓ બધા વિદ્યાર્થીઓને સારુ નહીં, પણ જેઓ સોરઠ પ્રાંતના હોય તેમાં પહેલું પદ ભોગવે તેને સારુ હતી. ચાળીસ-પચાસ વિદ્યાર્થીઓના વર્ગમાં તે કાળે સોરઠ પ્રાંતના વિદ્યાર્થી કેટલા હોઈ શકે ?

મારું પોતાનું સ્મરણ એવું છે કે મને મારી હોશિયારીને વિશે કંઈ માન નહોતું. ઈનામ કે શિષ્યવૃત્તિ મળે તો મને આશ્ચર્ય થતું. પણ મારા વર્તન વિશે મને બહુ ચીવટ હતી. વર્તનમાં ખોડ આવે તો મને રડવું જ આવે. શિક્ષકને ઠપકો આપવો પડે એવું મારે હાથે કંઈ પણ થાય અથવા શિક્ષકને તેવું ભાસે એ મને અસહ્ય થઈ પડે. એક વખત માર ખાવો પડ્યો હતો એવું મને સ્મરણ છે. મારનું દુઃખ નહોતું, પણ હું દંડને પાત્ર ગણાયો એ મહાદુઃખ હતું. હું ખૂબ રડ્યો. આ પ્રસંગ પહેલા કે બીજા ધોરણનો છે. બીજો પ્રસંગ સાતમા ધોરણનો છે. તે વખતે દોરાબજી એદલજી ગીમી હેડમાસ્તર હતા. તે વિદ્યાર્થીપ્રિય હતા, કેમ કે તેઓ નિયમ જળવાવતા. પદ્ધતિસર કામ કરતા ને લેતા તથા શિક્ષણ ઠીક આપતા. તેમણે ઉપલા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને સારુ કસરત-ક્રિકેટ ફરજિયાત કર્યાં હતાં. મને તેનો અણગમો હતો. ફરજ પડી તે પહેલાં તો કદી કસરત, ક્રિકેટ કે ફૂટબોલમાં ગયો જ નહોતો. ન જવામાં મારી શરમાળ પ્રકૃતિ પણ એક કારણ હતું. હવે હું જોઉં છું કે એ અણગમો મારી ભૂલ હતી. કસરતને શિક્ષણની સાથે સંબંધ ન હોય એવા ખોટા વિચાર તે વેળા હું ધરાવતો. પાછળથી સમજ્યો કે વ્યાયામને લીધે શારીરિક કેળવણી ને માનસિકતા જેવું જ સ્થાન વિદ્યાભ્યાસમાં હોવું જોઈએ.

છતાં કસરતમાં ન જવાથી મને નુકસાન ન થયું એમ મારે જણાવવું જોઈએ. તેનું કારણ એ છે કે, પુસ્તકોમાં ખુલ્લી હવા ખાવા-ફરવા જવાની ભલામણ વાંચેલી તે મને ગમેલી. ને તેથી હાઈસ્કૂલનાં ઉપલાં ધોરણોથી જ ફરવા જવાની ટેવ મને પડી હતી. તે છેવટ લગી રહી. ફરવું એ પણ વ્યાયામ તો છે જ. તેથી મારું શરીર પ્રમાણમાં કસાયેલું બન્યું.

અણગમાનું બીજું કારણ પિતાજીની સેવા કરવાની તીવ્ર ઈચ્છા હતું. નિશાળ બંધ થાય કે તરત ઘેર પહોંચી સેવામાં પડી જતો. જ્યારે કસરત ફરજિયાત થઈ ત્યારે આ સેવામાં વિઘ્ન પડ્યું. પિતાજીની સેવા કરવાને ખાતર કસરતની માફી મળવી જોઈએ એવી વિનંતી કરી. પણ ગીમીસાહેબ શાના માફી આપે ? એક શનિવારે નિશાળ સવારની હતી. સાંજે ચાર વાગ્યે કસરતમાં જવાનું હતું. મારી પાસે ઘડિયાળ નહોતી. આકાશમાં વાદળાં હતાં, તેથી વખતની કંઈ ખબર ન રહી. વાદળાંથી હું છેતરાયો. કસરતમાં પહોંચું ત્યાં તો બધા જતા રહ્યા હતા. બીજે દિવસે ગીમીસાહેબે હાજરી તપાસી તો હું ગેરહાજર નીકળ્યો. મને કારણ પૂછ્યું. મેં તો જે હતું તે કારણ બતાવ્યું. તેમણે તે સાચું ન માન્યું ને મારો એક આનો કે બે આના (કેટલો એ બરાબર યાદ નથી) દંડ થયો. હું ખોટો ઠર્યો ! મને અતિશય દુઃખ થયું. ‘હું ખોટો નથી’ એ કેમ સિદ્ધ કરું ? કશો ઉપાય ન રહ્યો. મનમાં ને મનમાં સમસમી રહ્યો, રોયો. સમજ્યો કે સાચું બોલનારે ને સાચું કરનારે ગાફેલ પણ ન રહેવું જોઈએ. આવી ગફલત મારા ભણતરના સમયમાં આ પહેલી અને છેલ્લી હતી. મને ઝાંખું સ્મરણ છે કે છેવટે હું એ દંડ માફ કરાવી શક્યો હતો.

કસરતમાંથી તો મુક્તિ મેળવી જ. નિશાળના સમય પછી પોતે મારી હાજરી પોતાની સેવાના અર્થ ઈચ્છે છે એવો પિતાશ્રીનો કાગળ હેડમાસ્તરને મળવાથી મુક્તિ મળી.

વ્યાયામને બદલે ફરવાનું રાખ્યું, તેથી શરીરને વ્યાયામ ન કરાવ્યાની ભૂલને સારુ કદાચ મારે સજા નથી ભોગવવી પડી; પણ બીજી એક ભૂલની સજા હું આજ લગી ભોગવી રહ્યો છું. ભણતરમાં અક્ષર સારા લખવાની જરૂર નથી એવો ખોટો ખ્યાલ મારામાં ક્યાંથી આવ્યો એ હું જાણતો નથી. પણ છેક વિલાયત જતાં લગી એ રહ્યો. પછી અને મુખ્યત્વે કરીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં, જ્યાં વકીલોના અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં જન્મેલા ને ભણેલા નવયુવકોના મોતીના દાણા જેવા અક્ષરો જોયા ત્યારે, હું લજવાયો ને પસ્તાયો. મેં જોયું કે નઠારા અક્ષર એ અધૂરી કેળવણીની નિશાની ગણાવી જોઈએ. મેં મારા અક્ષર પાછળથી સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ પાકે ઘડે કંઈ કાંઠા ચડે ? જુવાનીમાં જેની મેં અવગણના કરી તે હું આજ લગી નથી જ કરી શક્યો. દરેક નવયુવક અને યુવતી મારા દાખલાથી ચેતે ને સમજે કે સારા અક્ષર એ વિદ્યાનું આવશ્યક અંગ છે. સારા અક્ષર શીખવાને સારું ચિત્રકળા આવશ્યક છે. હું તો એવા અભિપ્રાય ઉપર પહોંચ્યો છું કે બાળકોને ચિત્રકળા પ્રથમ શીખવવી જોઈએ. જેમ પક્ષીઓ, વસ્તુઓ વગેરેને જોઈ બાળક તેને યાદ રાખી સહેજે ઓળખે છે, તેમ જ અક્ષર ઓળખતાં શીખે, ને જ્યારે ચિત્રકળા શીખી ચિત્રો વગેરે કાઢતાં શીખે ત્યારે અક્ષર કાઢતાં શીખે, તો તેના અક્ષર છાપેલ જેવા થાય.

આ કાળના વિદ્યાભ્યાસનાં બીજાં બે સ્મરણ નોંધવાલાયક છે. વિવાહને લીધે એક વર્ષ ભાંગ્યું તે બચાવી લેવાનો બીજા ધોરણમાં માસ્તરે મારી પાસે વિચાર કરાવ્યો. મહેનતુ વિદ્યાર્થીને એમ કરવાની રજા ત્યારે તો મળતી. આથી ત્રીજા ધોરણમાં હું છ માસ રહ્યો ને ઉનાળાની રજા પહેલાંની પરીક્ષા પછી મને ચોથા ધોરણમાં મૂક્યો. અહીંથી કેટલુંક શિક્ષણ અંગ્રેજી મારફતે શરૂ થાય. મને કશી સમજ ન પડે. ભૂમિતિ પણ ચોથા ધોરણમાં શરૂ થાય. હું તેમાં પાછળ તો હતો જ, ને વળી એ મુદ્દલ ન સમજાય. ભૂમિતિશિક્ષક સમજાવવામાં સારા હતા. પણ મને કંઈ ગેડ જ ન બેસે. હું ઘણી વેળા નિરાશ થતો. કોઈ વેળા એમ થાય કે બે ધોરણ એક વર્ષમાં કરવાનું છોડી હું ત્રીજા ધોરણમાં ચાલ્યો જાઉં. પણ એમ કરું તો મારી લાજ જાય. ને જેણે મારા ખંત ઉપર વિશ્વાસ રાખી મને ચડાવવાની ભલામણ કરી હતી, તે શિક્ષકની પણ લાજ જાય. એ ભયથી નીચે ઊતરવાનો વિચાર તો બંધ જ રાખ્યો. પ્રયત્ન કરતાં-કરતાં જ્યારે યુક્લિડના તેરમા પ્રમેય ઉપર આવ્યો, ત્યારે એકાએક મને થયું કે ભૂમિતિ તો સહેલામાં સહેલો વિષય છે; જેમાં કેવળ બુદ્ધિનો સીધો ને સરળ પ્રયોગ જ કરવાનો છે તેમાં મુશ્કેલી શી ? ત્યારબાદ હંમેશાં ભૂમિતિ મને સહેલો અને રસિક વિષય થઈ પડ્યો.

સંસ્કૃતે મને ભૂમિતિ કરતાં વધારે મુશ્કેલી પાડી. ભૂમિતિમાં ગોખવાનું તો કંઈ જ ન મળે, ત્યારે સંસ્કૃતમાં તો મારી દૃષ્ટિએ બધું ગોખવાનું જ રહ્યું. આ વિષય પણ ચોથા ધોરણથી શરૂ થયેલો. છઠ્ઠા ધોરણમાં હું હાર્યો. સંસ્કૃતશિક્ષક બહુ સખત હતા. વિદ્યાર્થીઓને ઘણું શીખવવાનો લોભ રાખતા. સંસ્કૃતવર્ગ ને ફારસીવર્ગ વચ્ચે એક જાતની હરીફાઈ હતી. ફારસી શીખવનાર મૌલવી નરમ હતા. વિદ્યાર્થીઓ માંહે-માંહે વાત કરે કે, ફારસી તો બહુ સહેલું છે ને ફારસીશિક્ષક બહુ ભલા છે, વિદ્યાર્થી જેટલું કરે તેટલાથી તે નિભાવી લે છે. હું પણ સહેલું છે એમ સાંભળી લોભાયો ને એક દિવસ ફારસીના વર્ગમાં જઈ બેઠો. સંસ્કૃતશિક્ષકને દુઃખ થયું. તેમણે મને બોલાવ્યો. “તું કોનો દીકરો છે એ તો સમજ. તારા ધર્મની ભાષા તું નહીં શીખે ? તને જે મુશ્કેલી હોય તે મને બતાવ. હું તો બધા વિદ્યાર્થીઓને સરસ સંસ્કૃત શીખવવા ઈચ્છું છું. આગળ જતાં તો તેમાં રસના ઘૂંટણ પીવાના છે. તારે એમ હારવું ન જોઈએ. તું ફરી મારા વર્ગમાં બેસ.” હું શરમાયો. શિક્ષકના પ્રેમની અવગણના ન કરી શક્યો. આજે મારો આત્મા કૃષ્ણશંકર માસ્તરનો ઉપકાર માને છે; કેમ કે જેટલું સંસ્કૃત હું તે વેળા શીખ્યો તેટલું પણ ન શીખ્યો હોત તો આજે મારાથી, સંસ્કૃતશાસ્ત્રોમાં રસ લઈ શકાય છે, તે ન લઈ શકાત. મને તો એ પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે હું સંસ્કૃત વધારે ન શીખી શક્યો; કેમ કે, પાછળથી હું સમજ્યો કે કોઈ પણ હિંદુ બાળકે સંસ્કૃતના સરસ અભ્યાસ વિના ન જ રહેવું જોઈએ.

હવે તો હું એવું માનું છું કે ભારતવર્ષના ઉચ્ચ શિક્ષણક્રમમાં સ્વભાષા ઉપરાંત રાષ્ટ્રભાષા હિંદી, સંસ્કૃત, ફારસી, અરબી અને અંગ્રેજીને સ્થાન હોવું જોઈએ. આટલી ભાષાની સંખ્યાથી કોઈએ ડરી જવાનું કારણ નથી. ભાષા પદ્ધતિસર શીખવવામાં આવે અને બધા વિષયો અંગ્રેજીની જ મારફતે શીખવાનો ને વિચારવાનો બોજો આપણી ઉપર ન હોય તો ઉપલી ભાષાઓ શીખવામાં બોજો નથી, એટલું જ નહીં પણ તેમાં અતિશય રસ રહેલો છે. વળી, જે એક ભાષાને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી શીખે છે તેને પછી બીજાનું જ્ઞાન સુલભ થઈ પડે છે. ખરું જોતાં તો હિંદી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત એક ભાષામાં ગણી શકાય. તેમજ ફારસી ને અરબી એક ગણાય. ફારસી જો કે સંસ્કૃતને લગતી

છે, ને અરબી હિબ્રૂને લગતી છે, છતાં બંને ઈસ્લામના પ્રગટ થયા પછી ખેડાયેલી છે, તેથી બંને વચ્ચે નિકટ સંબંધ છે. ઉર્દૂને મેં અલગ ભાષા નથી ગણી, કેમ કે તેના વ્યાકરણનો સમાવેશ હિંદીમાં થાય છે. તેના શબ્દો તો ફારસી અને અરબી જ છે. ઊંચા પ્રકારનું ઉર્દૂ જાણનારને અરબી અને ફારસી જાણવું પડે એવું છે, જેમ ઊંચા પ્રકારનું ગુજરાતી, હિંદી, બંગાળી, મરાઠી જાણનારને સંસ્કૃત જાણવું આવશ્યક છે.

(‘સત્યના પ્રયોગો અથવા આત્મકથા’માંથી)

● ટિપ્પણ

જયેષ્ઠ મોટા વૃત્તિ (અહીં) શિષ્યવૃત્તિ સોરઠ સૌરાષ્ટ્રનો એક પ્રદેશ, ભાદર નદીની દક્ષિણનો સમુદ્ર સુધીનો જૂનાગઢ જિલ્લાનો પ્રદેશ માનસિક (અહીં) ભાષા, ગણિત, વિજ્ઞાન વગેરે વિષયો ગાફેલ અસવાધ ગફલત ભૂલ નઠારું ખરાબ અવગણના ઉપેક્ષા, ધ્યાનમાં ન લેવું તે બીજું ધોરણ અગાઉનું સ્ટાન્ડર્ડ સેકન્ડ, હાલનું છઠું ધોરણ યુક્લિડ ઈ.સ. પૂર્વે 300માં ઈજિપ્તના એલેક્ઝાન્ડ્રિયામાં થઈ ગયેલા યુક્લિડ નામના અભ્યાસી, જેણે ભૂમિતિના કેટલાક સિદ્ધાંત સ્થાપ્યા. પ્રમેય ભૂમિતિના કોઈ સિદ્ધાંતને સાબિત કરવા માટેની તાર્કિક પદ્ધતિ હિબ્રૂ યહૂદી પ્રજાની પ્રાચીન - મૂળ ભાષા

● રૂઢિપ્રયોગો :

પાકા ઘડે કાંઠા ન ચડે - યોગ્ય સમયે જે કરવાનું હોય એ ન કરીએ તો પછી પ્રયત્ન વ્યર્થ નીવડે.

લાજ જવી - આબરૂ જવી.

ગેડ બેસવી - મનમાં ગોઠવાવું

મનમાં સમસમી રહેવું - ધૂંધવાઈ ઊઠવું.

● ભાષા સજ્જતા

અગાઉના એકમોમાં આપણે વિશેષણના કેટલાક પ્રકારો શીખી ગયાં છીએ. ચાલો, પુનરાવર્તન કરીએ.

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. સફેદ કબૂતર ઊડ્યું.
2. મેં આ પુસ્તક સો રૂપિયામાં ખરીદ્યું.
3. શ્રેષ્ઠ વાયક સ્પર્ધામાં મયંક પ્રથમ નંબરે વિજેતા થયો.

ઉપરનાં ત્રણેય વાક્યોમાં ‘સફેદ’ ગુણવાચક, ‘સો’ સંખ્યાવાચક અને ‘પ્રથમ’ એ ક્રમવાચક વિશેષણો છે. હવે નીચેનાં વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો :

1. મારી હોશિયારી કરતાં દૈવે વધારે ભાગ લીધો હતો.
2. આપણે જરા ઊંચે ચડીએ !
3. સંસ્કૃત શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને ઘણું શીખવવાનો લોભ રાખતા.

તમે જોયું હશે કે ઉપરનાં વાક્યોમાં 'વધારે', 'ઊંચે' અને 'ઘણું' જેવા શબ્દો આપણને જે-તે વસ્તુ કે સ્થિતિનું પ્રમાણ સૂચવે છે. આવા વસ્તુ, સ્થિતિ કે પ્રવાહીનું પ્રમાણ સૂચવતાં વિશેષણોને પ્રમાણવાચક વિશેષણ કહે છે.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

1. ગાંધીજી તથા તેમના ભાઈનું એક વર્ષ શા માટે નકામું ગયું ?
2. ગાંધીજીને કઈ વાત અસહ્ય થઈ પડતી ?
3. શારીરિક કેળવણીનું ગાંધીજીના મતે વિદ્યાભ્યાસમાં કેવું સ્થાન હોવું જોઈએ ?
4. 'નઠારા અક્ષર એ અધૂરી કેળવણીની નિશાની છે.' - એવું ગાંધીજી શાથી કહેતા ?
5. જુદી-જુદી ભાષાઓ વિશે ગાંધીજીના વિચારો જણાવો.
6. આ પાઠમાં ગાંધીજીના કયા-કયા ગુણો જોવા મળે છે ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. સાચું બોલનારે અને સાચું કરનારે ગાફેલ ન રહેવું જોઈએ. શા માટે ?
2. ગાંધીજીએ એક વર્ષમાં બે ધોરણો કરવાનો નિર્ણય કેમ ન છોડ્યો ?
3. દોરાબજી ગીમી હેડમાસ્તર વિદ્યાર્થીપ્રિય શાથી હતા ?
4. ભૂમિતિનો વિષય ગાંધીજીને સહેલો કેમ થઈ પડ્યો ?
5. કસરતમાં ન જવા છતાં ગાંધીજીને નુકસાન ન થયું. શા માટે ?

2. નીચેના શબ્દોને શબ્દકોશના ક્રમમાં ગોઠવો :

માહિતી, સંસ્કૃત, સમિતિ, ફારસી, જ્ઞાન, ખેડૂત, ઈસ્લામ, મજબૂત, અરબી, ઋષિ

3. નીચેના રૂઢિપ્રયોગોનો અર્થ આપી વાક્યપ્રયોગ કરો :

1. મનમાં સમસમી રહેવું
2. ગેડ બેસવી
3. લાજ જવી

4. નીચે આપેલા શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દો લખો :

- ચીવટ - _____
- કેળવણી - _____
- વિઘ્ન - _____
- મુક્તિ - _____
- નિકટ - _____

5. નીચેના શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો આપો :

કામનું, ઈષ્ટ, ગણના, સ્મરણ, ગમો, વિઘ્ન

6. નીચેની કહેવતનો અર્થ સમજાવો. આવી બીજી પાંચ કહેવતો તમારા વડીલો પાસેથી જાણીને લખો :

પાકે ઘડે કાંઠા ન ચડે

7. નીચેનાં વાક્યોમાંથી પ્રમાણવાચક વિશેષણો શોધીને લખો :

1. મને અતિશય દુઃખ થયું.
2. અણગમાનું બીજું કારણ પિતાજીની સેવા કરવાની તીવ્ર ઈચ્છા હતું.
3. સંસ્કૃતશિક્ષકને ઘણું દુઃખ થયું.

8. તમારા જીવનમાં બનેલા તમને ગમતા બે પ્રસંગો લખો.

9. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

1. ગાંધીજીના જીવનપ્રસંગો એકત્ર કરો અને વાંચો.
2. તમે વાંચેલા પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ એક પ્રસંગ લખો.

3. આ પ્રસંગમાંથી તમને ગમતા ગાંધીજીના સદ્ગુણોની યાદી કરો.
4. તમે લખેલો પ્રસંગ પ્રાર્થનાસભામાં વાંચો.
5. તમને આ પ્રસંગ શા માટે ગમ્યો તે તમારા મિત્રો સમક્ષ કહો.

10. તમારા જીવનમાં બનેલા એકાદ-બે સારા પ્રસંગો યાદ કરીને લખો અને તેને વર્ગ સમક્ષ વાંચી સંભળાવો.

● પ્રવૃત્તિ

1. ગાંધીજીની આત્મકથામાંથી 'ચોરી અને પ્રાયશ્ચિત' પ્રકરણ વાંચો.
2. ઉમાશંકર જોશી કૃત 'ગાંધીકથા' મેળવીને તેમાંથી થોડા પ્રસંગો વાંચો.
3. તમારા શિક્ષક પાસેથી ગાંધીજીના જીવનના અન્ય પ્રસંગો વિશે જાણો.
4. સ્વાતંત્ર્યસેનાની અથવા ગાંધીવિચારધારા સાથે જોડાયેલા કાર્યકરની મુલાકાત ગોઠવો અને તેમને પૂછવાના પ્રશ્નોની યાદી તૈયાર કરો.
5. ગાંધીજીના પરિવાર વિશે શિક્ષકની મદદથી જાણો અને લખો.
6. શાળા પુસ્તકાલયમાંથી ગાંધીજી વિશે લખાયેલાં પુસ્તકો મેળવીને વાંચો.

- થોડી વાંચવાલાયક આત્મકથાઓ : ઘડતર અને ચણતર - નાનાભાઈ ભટ્ટ
સદ્ભિ: સંગ: - મનુભાઈ પંચોલી
બિલ્લો ટિલ્લો ટચ - ગુણવંત શાહ
બાનો ભીખુ - ચંદ્રકાંત પંડ્યા

13. ભમીએ ગુજરાતે : દક્ષિણ ભણી

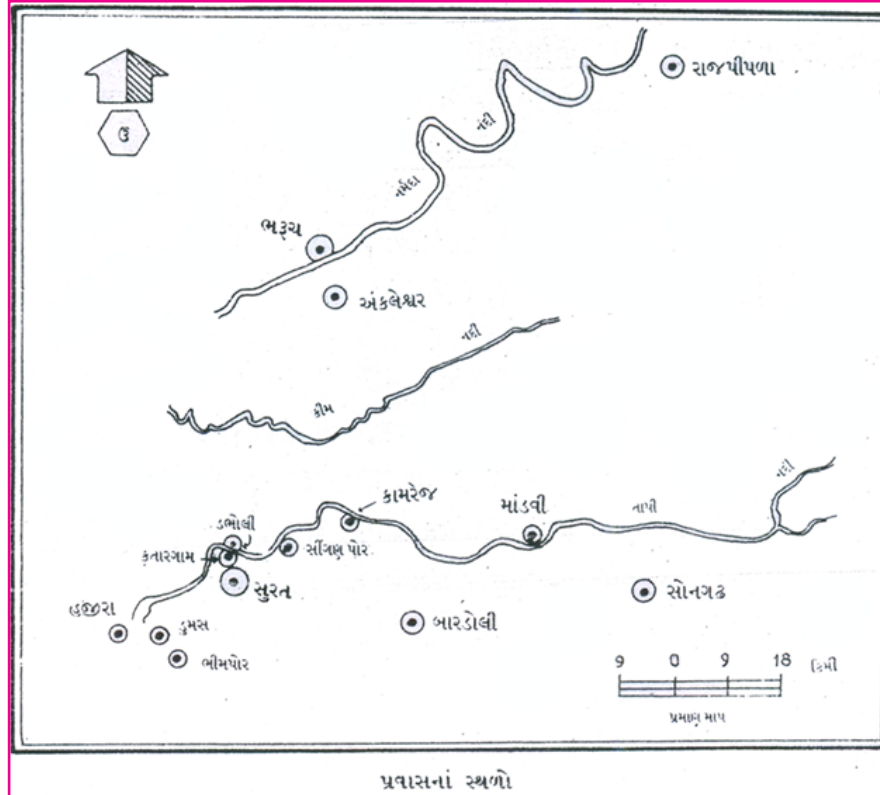
ચંદ્રવદન ચી. મહેતા

જન્મ : 1901, અવસાન : 1991

ચંદ્રવદન ચી. મહેતાનો જન્મ સુરતમાં થયો હતો. તેઓ આકાશવાણી-રેડિયો સાથે સંકળાયેલા હતા. પોતાની આગવી ગદ્યશૈલીને કારણે આપણા સાહિત્યમાં જાણીતા થયા છે. સરળ ભાષાશૈલી એ તેમના લેખનનું આકર્ષણ છે. એમણે કવિતા, નાટક, વિવેચન, આત્મચરિત્ર, અનુવાદ વગેરે ક્ષેત્રોમાં સારું પ્રદાન કર્યું છે. ‘ભમીએ ગુજરાતે : ન વાટે, ન રેલપાટે’, ‘બાંધ ગઠરિયાં’ અને ‘છોડ ગઠરિયાં’ એ એમના પ્રવાસવિષયક લેખોના સંગ્રહો છે.

અહીં દક્ષિણ ગુજરાતની પ્રકૃતિ અને સંસ્કૃતિની સમૃદ્ધિનો રસળતી શૈલીમાં પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે.

ખુશનુમા સવાર છે. આપણે સાગરકાંઠો નહિ છોડીએ. દરિયો અહીંયાં પોતાનું ભારે શિંગડું ગુજરાતમાં ભરાવવા ફાંફાં મારે છે અને ઊંચે ખંભાત બાજુ ભોકે છે. પણ અહીં આ ઊભરાટ અને આ નદીઓનો સાગરસંગમ, પણ ભીમપોર, ડુમસ ને હજીરાની દીવાદાંડી, સૂર્યની પુત્રી તપતી નદી, તાપીનો મરોડદાર સાગર-સંગમ. અહીં તો હેલિકોપ્ટર હોય તો જરા ઊંચે જઈને જ જોવાની મજા આવે. અમદાવાદ-મુંબઈ વચ્ચે દોડતાં અથવા ભાવનગર જતાં વિમાનમાંથી આ પડખું ભારે ચિત્રાત્મક લાગે છે. બન જાય તો જોજો કદીક.

પ્રવાસનાં સ્થળો

ભીમપોરના ખારવા-ખલાસી જગમશહૂર, ભલભલા દરિયા હયમચાવે; અલકમલક ગજાવે. અહીંથી જ પેલો નોર્વે ગિયેલો જગન કારાતિયાં જઈ એણે મધરાતે ઘૂમરી ઘાલતા, સુસવાટા કરતા, ફૂમતાં મરોડતા દરિયાને દેખેલો. માતાની આઠમે નવરાત્રિમાં કેડે ઘૂઘરા બાંધી ઘેરિયા ઘૂમતા રહે. ‘એકવાર ભીમપોર જાજો રે ઘેરિયા’ ગીત લલકાર્યા કરે. શ્રાવણ મહિને ભીમપોરિયા હનુમાનનો મેળો જોવા સુરતથી ગેણિયા બેલને દોડાવતા સુરતીલાલા નીકળી પડે.

હજીરાની દીવાદાંડીની પણ અનેક વાતો છે. પણ આપણે તો કુદરત જોવા નીકળ્યા છીએ. તાપીનો આ સંગમ કેટલો મનમોહક છે ! આપણે એને કાંઠે કાંઠે સુરત જઈએ. એના લોલવિલોલ જોતાં-જોતાં - એ જ રસ્તે પરદેશીઓ આકર્ષાઈને ઘૂસી આવ્યા હતા.

આ એ જ સુરત શહેર, ત્રણ પ્રખ્યાત નમ્રાનું કવિ મલબારી કહે છે તેમ :

મોજશોખ ને ખાણીપીણી સુરતીલાલા સહેલાણી,
વાડી ગાડી લાડીમાં તેં કીધી જિંદગી ધૂળધાણી.

આગ-રેલમાં ભાંગેલું, લૂંટે લૂંટાયેલું, સોનાની મૂરત સુરત, ‘આ તે શા તુજ હાલ’ કહી રડ્યો હતો નર્મદ, તે આ જ સુરત, આ જ રસ્તે 1770ની આસપાસ ફિરંગીઓ આવ્યા, 1608 - 12માં અંગ્રેજો આવ્યા. એની પાછળ વલંદાઓ આવ્યા અને બાકી હતું તે 1642માં ફરાંસિયાઓએ પોતાની કોઠી સુરતમાં સ્થાપી. હજી એ ઈમારતો જોવા મળે છે. એ માંહોમાંહે લડ્યા એના ગોળીબારની નિશાનીઓ પણ હજી દેખાય છે. ભારતને કિનારે તાપીકાંઠે પહેલી ‘નેવર વોર’ એ પરદેશીઓએ કરી. હતાશ થઈ ગયા. ખરું ? રાત આ નિરાશાના અંધકારમાં જ વીંટળાઈને કાઢીશું. હોય, એક રાત એમ પણ હોય; તાપીકાંઠે કિલ્લો છે. અકબરે અહીં પડાવ નાખ્યો હતો. જહાંગીર આવ્યો હતો. ઔરંગઝેબ આ પાસેના લાકડી પુલ આગળ જહાજમાં બેસી મક્કે હજ કરવા ગયો હતો.

* * *

ચાલો, ઊઠો, ઊગતા સૂર્યને નમસ્કાર કરો. આપણે તો નદીકાંઠે જ ઘૂમીશું. શહેર તો ઘણાં જોયાં અને જોઈશું અને આવી રોનક તો હવે રહી નથી. જોઈ-જોઈ જીવ બળે. ચાલો, કતારગામને રસ્તે. અશ્વિનીકુમાર છે તો સ્મશાનકાંઠે, પણ રળિયામણો છે. પણ વરાછા, આગળ કામરેજ, માંડવી અતિપ્રાચીન શહેરો જોવા મળે. આગળ જોઈશું તો હરિપુરા. એની પાસે બારડોલી. એક હિન્દી કવિ કહે છે તેમ એ ભારતનું થર્મોપોલી.

બસ, અમે જાણતા જ હતા કે સુરત રેલપાટા ઉપર આવ્યું છે, તો શા માટે આટલું એ શહેર માટે લખ્યું ? ભાઈ, લખ્યું, લખાઈ ગયું. એક ભાંગેલા-તૂટેલા ગામ માટે લખ્યું એમાં આવડો બળાપો શા માટે ? અહીં નદીમાં 1612-1616ની અંદર પહેલી દરિયાઈ લડાઈ થઈ હતી. એમાં પરદેશીઓ જ લડી મૂઆ હતા. આપણે બારણે પારકી લડાઈ. ડય, અંગ્રેજ, ફરાંસિયા, વલંદા બધા જ લડ્યા હતા; અને અંગ્રેજોએ ખૂંટો બેસાડ્યો. ઉત્તરે ‘વેડ ડભોલી અને સીંગણપોર, જતાંઆવતાં થાય બપોર’ એમ કહે છે, પણ આપણે ડભોલીનો ભૂતિયો ટેકરો તો ચડીશું જ. હાઆરે. અહીં પણ કુરુક્ષેત્રનું મેદાન ! શું માનવું ? પાંડવોની ગુફા, ભીમની ગદા, કુરુક્ષેત્રનું મેદાન, એ નામો

તો ડગલે અને પગલે એકાદ કંઈ જૂનું ખંડિયેર આવ્યું તો સાંભળવા મળવાનાં જ. પણ આપણે માનવા ન માનવા સાથે ક્યાં નિસબત છે ? તાપી નદીનો વળાંક અહીં એવો છે કે એ જાણે નર્મદાની સાથે જ ભળવા જવા માગે છે એમ લાગે.

પણ આપણે પૂર્વમાં સોનગઢની નજીકના જંગલમાં તો જઈએ જ. ભય ? હા, ભય તો ખરો જ. પણ ચાલો, તાપી નદીને કાંઠે-કાંઠે, ડાબે હાથે સાતપુડાની હાર દેખાવા માંડે ત્યાં સુધી. જાતજાતની વસ્તી. નદીસંગમ, તળાવો અને જૂના બંધો, ખંડિયેરો તો ખરાં જ, અને હેડબાવન પણ ઠેકઠેકાણે-એવું આવ્યા જ કરશે. ધરમપુર પાસે હતાં એવાં અહીં સોનગઢની આજુબાજુ ગામનાં નામોને છેડે પાડા આવ્યા કરશે : વરપાડા, અમલપાડા. પણ આપણે તો ગામ મોહિની જઈશું. રસ્તો બરાબર નથી. તે થઈ રહેશે. પણ સામી નજરે સાતપુડાનાં હેરિયાં જોવાની કેવી મજા આવશે, ચલો !

પણ આપણે તો તોફાની નદી કીમનો ઠસ્સો જોઈ અંકલેશ્વર જવું છે. ત્યાંથી રાજપીપળાના ડુંગરોમાં પહોંચવું છે. તેલનો વિસ્તાર ધરતી તળે અને ઉપર કાળા કાબરચીતરા માટીના ઢેફાળા, જવાળામુખીએ કરેલી અગનની ઊલટીઓની નિશાનીઓ ! સૈકાઓ પહેલાંની વાત. આ સામે દેખાય એ રાજપીપળાનો ડુંગર. કેવો આડો પડ્યો છે ! મજા તો ઉપર જઈશું ત્યારે આવશે.

આ દેખાય એ ભીલ રાજાઓની મહોલાત : એ જ ડુંગરા. જરા અટપટો રસ્તો છે. અને પ્રાચીન કાળના અનેક અવશેષો પણ છે. જાળવીને ચાલજો. આ બાંધ્યો દરવાજો તોતિંગ, ઘણો જૂનો. કોણે બાંધ્યો હશે ? કોણ જાણે ! પણ આ ડુંગર ઉપર જરૂર કોઈ સંસ્કૃતિ-સામ્રાજ્ય ઊગી આથમી ગયું હોય. હવે અહીં હવાખાવાનું નવું સ્થળ બનશે એવી વાતો સંભળાય છે.

આપણે જરા ઊંચે ચડીએ. રસ્તો બરાબર નથી. સવારે પૂર્વમાંથી તેજનો ઝગારો ઉપર આવતો દેખાશે. હવે તો દૂરની જેમ સમીપથી પણ ડુંગર રળિયામણો લાગે છે. માંડવગઢની રાણી રૂપમતીની જેમ આપણે પણ રેવાજીનાં દર્શન કરવા ગિરિ-અટારી ચડ્યા. વિંધ્યવન ખૂંદી સાતપુડાની હારમાળાને અળગી રાખી નર્મદામૈયા ગુજરાતે પધારતાં કેવાં જાજવલ્યમાન બને છે ? કદીક ધોધે, કદીક વિશાળ પટે, કદીક હરિણ-ફાળે ગૌરવભર્યાં આ મા નર્મદા. સાડીનવસો કિલોમીટરનો કાંઠો, અમરકંટકથી અહીં સુધી મા ! તમે અમારે માટે શું શું નથી લાવ્યાં ! રમ્ય છો, ભવ્ય છો, સોહામણા છો, આહ્લાદક છો, સંતોના શિરછત્ર છો, સામવેદના ઉચ્ચારાતા શ્લોકોથી અલંકારાયેલાં છો, મહાસતી અનસૂયાનાં પરમ સખીજન છો, પ્રાતઃસ્મરણીય છો. એટલે જ રાતવાસો અહીં કરીશું. હવાખાવાનું સ્થળ કરનારા કરશે ત્યારે અને આવનારા હવા ખાશે ત્યારે ખાશે; હમણાં તો આપણે હવા ખાઈ લઈએ. આપણે પહાડ ઉપર જઈએ છીએ, પણ પાણી નીચે તો તેલનાં ઝરણાં છે, અને હવે તો એને કાઢવાને ધરતીનાં મોં પણ બનાવાય છે. ગુપ્ત ગંગા, એમ આ ગુપ્ત તેલધારા. ફિલસૂફો કહે છે કે મન તૈલધારાવત્ રાખવું.

(‘ભમીએ ગુજરાતે : ન વાટે ન રેલપાટે’માંથી)

● ટિપ્પણ

ઘેરિયા ઘેરૈયા; હોળી ખેલવા નીકળેલો ઘેરમાંનો માણસ **ગેણિયો** ઠીંગણો પણ વેગથી ચાલતો એક જાતનો બળદ **લોલવિલોલ** સૌંદર્યો **ત્રણ પ્રખ્યાત નગ્ના** કવિ નર્મદ, વિવેચક નવલરામ અને નવલકથાકાર નંદશંકર મહેતા **આગ-રેલમાં ભાંગેલું** સને 1837ના એપ્રિલમાં મોટી આગથી અને સને 1838માં મોટી રેલથી ખુવાર થયેલું **લૂંટે લૂંટાયેલું** સને 1664માં શિવાજી દ્વારા લૂંટાયેલું **થર્મોપોલી** ગ્રીકવાસીઓ પર ઈરાનીઓએ આક્રમણ કરેલું ત્યારે લોકશાહીના રક્ષણ માટે ગ્રીકો વતી લિયોનિડાસે ગરમ પાણીના ઝરાવાળા આ સાંકડા મશહૂર મેદાનમાં ઉગ્ર લડત આપી હતી. **ફ્રાંસિયા** ફ્રાન્સના વતની, **ફ્રેન્ચ વલંદા** હોલેન્ડના વતની, ડચ **ખૂંટો બેસાડ્યો** પાયો નાખ્યો, થાણું નાખ્યું, કોઠી નાખી **વેડ, ડભોલી અને સીંગણપોર** એ નામનાં ત્રણ ગામો **હેરિયું** બાકામાંથી છિદ્રમાંથી પડતું સૂર્યનું કિરણ **તૈલધારાવત્** તેલની ધાર પાણી પર પડે તોય તે અલગ રહે છે તેમ

● ભાષા સજ્જતા

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. હું ‘ખોટો નથી’ એ **કેમ** સિદ્ધ કરું ?
2. તેણે **શી** વાત કરી ?
3. મારે **શું** કામ કરવાનું છે ?

ઉપરનાં વાક્યોમાં ‘કેમ’, ‘શી’ અને ‘શું’ જેવા શબ્દો દ્વારા પ્રશ્ન પૂછીને કશીક વિશેષતા પ્રગટ થાય છે. આવાં વિશેષણોને **પ્રશ્નવાચક વિશેષણ** કહેવાય. આવાં બીજાં વાક્યો શોધીને તમારી નોંધપોથીમાં લખો.

આપણે અગાઉ ક્યાં-ક્યાં વિશેષણો શીખ્યાં ? નોંધ કરો.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

1. પાઠના પ્રારંભે આપેલા નકશામાં ક્યાં-ક્યાં શહેરોનાં નામ છે ?
2. રાજપીપળાથી સુરત કઈ દિશામાં આવેલું છે ?
3. બારડોલીની ઉત્તર દિશાએ નર્મદાકાંઠે કયું શહેર આવેલું છે ?
4. અકબરે ક્યાં પડાવ નાખ્યો હતો ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. આ પાઠમાં આવતી કાવ્યપંક્તિઓ લખો.
2. અહીં લેખકે 'મહાભારત' સાથે સંકળાયેલા કયા સંદર્ભોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે ?
3. સુરત શહેરમાં કઈ-કઈ પરદેશી જાતિઓ આવેલી ?
4. આ પાઠમાં ગુજરાતનું ગઈ કાલનું - આજનું અને આવતીકાલનું વર્ણન એકસાથે થયું છે - કેવી રીતે ?
5. બારડોલીને ભારતનું થર્મોપોલી શા માટે કહે છે ?
6. આ પાઠમાં આવતી કહેવતો લખો.

2. બંધ બેસતાં જોડકાં જોડો.

	ક	ખ
1.	સૂર્યની પુત્રી	1. બારડોલી
2.	ખારવા - ખલાસી માટે જગમશહૂર	2. માંડવગઢ
3.	ભારતનું થર્મોપોલી	3. તાપી
4.	ભૂતિયા ટેકરા માટે જાણીતું	4. ભીમપોર
5.	રાણી રૂપમતી જ્યાંથી ગિરિઅટારી પર ચડી રેવાનાં દર્શન કરતી	5. ડભોલી 6. નર્મદામૈયા

3. નીચેનાં વાક્યોમાંથી પ્રશ્નવાચક વિશેષણો શોધીને લખો :

1. નર્મદામૈયા ગુજરાતે પધારતાં કેવી જાજ્વલ્યમાન બને છે ?
2. તમે અમારા માટે કેવી જલેબી લાવ્યા છો ?

3. સોનગઢનાં જંગલોમાં ક્યાં-ક્યાં વૃક્ષો છે ?

4. કુરુક્ષેત્રના મેદાનને શું માનવું ?

4. તમારી શાળામાંથી પાવાગઢના પ્રવાસનું આયોજન થયું છે. તમારા પિતાની મંજૂરી લેવા માટે તેમને પત્ર લખો.

5. તમારી શાળાએ આબુ-અંબાજી જેવાં સુંદર સ્થળોનો પ્રવાસ પૂર્ણ કર્યો છે. આ વિષય ઉપર સ્થાનિક વર્તમાનપત્રમાં આપવા માટે 'અખબારનોંધ' તૈયાર કરો.

6. તમે ક્યારેય પ્રવાસ કર્યો છે ? તમે તમારાં માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન વગેરેની સાથે ક્યાંય ગયાં છો ? નીચેના પ્રશ્નોનો આધાર લઈ તમે કરેલા પ્રવાસ વિશે લખો.

- તમે કોની સાથે પ્રવાસમાં ગયાં હતાં ?
- તમે કઈ ઋતુમાં ગયાં હતાં ?
- કેટલા વાગે નીકળ્યાં હતાં ?
- જતાં પહેલાં તમે શી તૈયારી કરી હતી ?
- શો-શો સામાન લઈ ગયાં હતાં ?
- પીવાના પાણીની શી વ્યવસ્થા કરી હતી ?
- ભોજન માટે શું લઈ ગયાં હતાં ? ક્યાં-ક્યાં વાસણો લઈ ગયાં હતાં ?
- ક્યાં-ક્યાં સ્થળોએ વિસામો લીધો હતો ?
- મૂળ સ્થાને પહોંચતાં વચ્ચે ક્યાં ક્યાં સ્થળો આવ્યાં હતાં ?
- કેટલા કલાકની મુસાફરી કરીને પહોંચ્યાં હતાં ?
- ત્યાં પહોંચી શું-શું જોયું હતું ?
- તમારા ગામ કરતાં ત્યાં શું-શું જુદું હતું ?
- ત્યાં ખેતીના ક્યા-ક્યા પાક થાય છે ?

- ત્યાંના લોકોના મુખ્ય વ્યવસાય કયા-કયા છે ?
- ત્યાંનાં મકાનો કેવાં છે ?
- તમને આ પ્રવાસ કેવો લાગ્યો ?
- પ્રવાસમાં કયા સ્થળેથી કઈ વસ્તુની ખરીદી કરવા જેવું તમને લાગ્યું ? શા માટે ?
- પ્રવાસમાં વ્યક્તિ દીઠ આશરે કેટલો ખર્ચ થયો ?

● પ્રવૃત્તિ

1. તમારા ગામની નજીક આવેલી નદીના મૂળથી મુખ સુધીની પ્રવાસયાત્રા ગોઠવી શકાય ?
2. પ્રવાસ દરમિયાન અકસ્માત થાય તો તમે શું કરશો ? આવા સમયે અદ્યતન સંદેશાવ્યવહારનાં સાધનોનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરશો ? તેની ચર્ચા તમારા મિત્રો સમક્ષ કરો.
3. તમારી શાળાના ભીંતપત્રમાં મૂકવા માટે તમે કરેલા પ્રવાસનો અહેવાલ તૈયાર કરો.
4. તમારી શાળાના આગામી પ્રવાસનું આયોજન કરો. સ્થળોની યાદી કરો. આ પ્રવાસનો સૂચિત નકશો તૈયાર કરો.
5. અમૃતલાલ વેગડ લિખિત 'સૌંદર્યની નદી નર્મદા' અને 'પરિક્રમા નર્મદામૈયાની' પુસ્તકો વિશે શિક્ષક પાસેથી માહિતી મેળવો. તેમજ તમારી શાળાના પુસ્તકાલયમાંથી આ પુસ્તકો મેળવીને વાંચો.

14. આવ, ભાણા આવ !

શાહબુદ્દીન રાઠોડ
જન્મ : 9-12-1937

શાહબુદ્દીન રાઠોડ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના થાનગઢના વતની છે. તેઓ હાઈસ્કૂલના આચાર્ય પદેથી નિવૃત્ત થયા છે. પોતાની આગવી કથનશૈલી અને માર્મિકવાણી સાથે લોકસમૂહને સ્વસ્થ મનોરંજન પૂરું પાડે છે. ‘સજ્જન મિત્રોના સંગાથે’ અને ‘શો મસ્ટ ગો ઓન’ એમનાં પુસ્તકો છે.

‘આવ, ભાણા, આવ !’માં લેખકે સામાન્ય વિષયને રમૂજભરી શૈલી વડે સાવ નવું જ રૂપ આપ્યું છે. વિસરાતી જતી સમાજવ્યવસ્થા અને માનવીય સંબંધોનું અહીં સ્વચ્છ-મધુર આલેખન થયું છે. સંવાદોમાં આવતી બોલચાલની ભાષા પ્રત્યે ધ્યાન આપવા જેવું છે. પ્રસ્તુત હાસ્યકથા એમના ‘સજ્જન મિત્રોના સંગાથે’ સંગ્રહમાંથી પસંદ કરવામાં આવી છે.

મારા નાના પુત્ર અફઝલે મને કહ્યું, “પપ્પા, મારે બૂટ લેવા છે.”

મેં કહ્યું, “બૂટની કિંમત શી છે ?”

અફઝલ કહે, “બસો ચાલીસ રૂપિયા અને વીસ રૂપિયા મોજાંના.”

મેં તેને બસો સિત્તેર રૂપિયા આપ્યા અને કહ્યું, “લઈ લેજે બૂટ-મોજાં અને વધે તે રાખજે.”

એક કલાકમાં એ બૂટ-મોજાં લઈ પાછો આવ્યો. એના ચહેરા પર આનંદ હતો અને આંખોમાં ઉલ્લાસ. તરત બૂટ-મોજાં પહેરીને એ સ્કૂલે જવા રવાના થયો... એ સ્કૂલે ગયો અને હું મારા શૈશવનાં સ્મરણોમાં સરી પડ્યો. અફઝલ જેવડી મારી બાર વર્ષની ઉંમર. તે સમયની અમારા ગામની એ નાનકડી મોચીબજાર - પાંચ-છ દુકાનો-તેમાં કામ કરતા જેઠામામા, દુદામામા, ભગતમામા - બધા મોચીને અમે મામા કહેતા. એ બજારમાં મેં બૂટ માટે જે ધક્કા ખાધા છે, જીવનમાં જે યાતના સહી છે, જે દુઃખો વેઠ્યાં છે તેનાં, સ્મૃતિમાં સંઘરાઈને પડેલાં ચિત્રો એક પછી એક મારા માનસપટ પરથી પસાર થવા લાગ્યાં.

સૌપ્રથમ તો બૂટ માટે મારે વડીલો પાસે વિધિસર માગણી રજૂ કરવી પડતી. પ્રથમ ભાઈ-છોટુભાઈ, પછી અમીનાબહેન, પછી બા સમક્ષ રજૂઆત કરતો, પછી બાપુજીને જણાવતો. પરિવાર સામે અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવાના મહાન પડકાર સામે મારી સમસ્યા સૌને સાવ ક્ષુલ્લક લાગતી; એટલે કોઈ લક્ષ આપતું નહિ. સાતમ-આઠમનો મેળો, તરણેતરનો મેળો, ગણેશ-ઉત્સવ, નવરાત્રિ, લગ્નગાળો, શાળાના પ્રવાસો વગેરે બૂટ પહેરવાના પ્રસંગો ગણી શકાય. દિવાળી, બેસતું વરસ વગેરે પર્વોમાં બૂટ પહેરીને મહાલવાની તીવ્ર ઈચ્છા થતી; અને મારી માંગણી અવારનવાર નામંજૂર થવા છતાં હું નેપોલિયનની જેમ હિંમત હાર્યા વગર મારા પ્રયાસો ચાલુ રાખતો.

આખરે મારા બૂટ ખરીદવાનો પ્રશ્ન સમગ્ર પરિવાર માટે જટિલ સમસ્યા બની જાય તેટલી હદે મારા પ્રયાસો પહોંચતા ત્યારે પરિવારના બધા સભ્યોની મિટિંગ મળતી. બૂટ કરતાં કઈ-કઈ બાબતો વધુ મહત્ત્વની છે, તેની વીગતે ચર્ચા થતી.

મને બૂટ અપાવવા જોઈએ તેનો સૈદ્ધાંતિક સ્વીકાર થતો. પરંતુ સમગ્ર પરિસ્થિતિની સમીક્ષા કર્યા પછી સરવાળે સર્વાનુમતે નક્કી થતું કે, જૂના બૂટને રિપેર કરાવી, ફાટ્યા હોય ત્યાં થીગડાં મરાવી, નવી સગથળી નંખાવી, પાલીસ કરાવી, જોનાર ઓળખી ન શકે તેવા નવા જેવા બનાવી દેવા. મને આ નિર્ણય સંભળાવવામાં આવતો. કોઈ કેસમાં સાવ નિર્દોષ છૂટવાની આશા હોય તેને બદલે પાંચ વર્ષની કેદની સજા થાય ને આરોપી ઢીલોઢફ થઈ જાય એમ કુટુંબીજનોનો નિર્ણય સાંભળી હુંયે ઢીલોઢફ થઈ જતો.

આખરે ‘મારે કર્મે લખ્યું કથીર’ એમ વિચારીને જૂના જોડા રિપેર કરાવી લેતો. પછી તો રિપેર કરાવી - કરાવીને આડાંઅવળાં થીગડાં માર્યા પછી જોડાનો મૂળ આકાર જતો રહ્યો હોય. અંતે બાપુજીની પરવાનગીથી મેં એ જોડા સોમાને આપ્યા. તેણે પણ પ્રથમ હાથમાં લઈ, પરીક્ષણ કરી, અમને પગે લાગી, વિનયપૂર્વક પાછા મૂકી દીધા. ત્યારે મારી નવા બૂટ માટેની માંગણી પર મંજૂરીની મહોર મારવામાં આવી. “દુદામામાને ત્યાં જઈ પરમાણું નાખી આવજે” એવો હુકમ કરવામાં આવ્યો અને મારી ખુશીનો પાર ન રહ્યો.

ઉમંગમાં ને ઉમંગમાં હું દોડીને દુદામામાની દુકાને પહોંચ્યો અને કહ્યું : “દુદામામા, મારા બૂટ સીવવાના છે. મારા બાપુજીએ કીધું છે. મારે લાલ બૂટ સિવડાવવા છે.” એકીશ્વાસે હું ઘણું બોલી ગયો. દુદામામાએ મને

“આવ, ભાણા આવ !” કહી, ચામડાં આઘાંપાછાં કરી બેસવાની જગ્યા કરી આપી. પછી પિતાના, માતાના, ભાઈના-બધાના સમાચાર પૂછ્યા. મેં કહ્યું : “પણ પહેલાં પરમાણું લઈ લ્યો ને !” દુદામામાએ જેમ ડોક્ટર ટાઈફોઈડના દર્દીની ઝીણી ઝીણી વિગતો કાળજીપૂર્વક જાણી લે તેવી રીતે બૂટ અંગેની વીગતો મને પૂછીપૂછીને ધ્યાનમાં રાખી. લાલ કે કાળા, વાધરીવાળા કે વાધરી વગરના, અણીવાળા કે ગોળ બધું - વ્યવસ્થિત પૂછીને એમણે રેલવેનો એક તરફ લખાયેલો અને પાછળ કોરો એવો ચોપડો કાઢીને મને કહ્યું : “લે મૂક, ભાણા, પગ.” મેં પગ મૂકેલો અને જાડી પેન્સિલથી દુદામામાએ લીટી દોરીને પરમાણું લીધેલું. બૂટના પ્રોજેક્ટનો પ્રાથમિક તબક્કો આ રીતે પૂરો થતો.

હું પૂછતો : “ હું બૂટ ક્યારે લઈ જાઉં ?”

તે કહેતા : “જો ને, ભાણા, આજે જાણે શનિવાર થયો. રવિ, સોમ, મંગળ અને જો બુધવાર પણ જાવા દે. એમ કર, ગુરુવારે લઈ જજે. વાર પણ સારો ગણાય.”

એ પાંચ દિવસ પસાર કરવા મારે માટે અસહ્ય થઈ પડતા. વળી, ગુરુવારની કલ્પના કરતાં આનંદ થતો. શનિથી બુધ સુધીના દિવસો પસાર થશે, ગુરુવાર આવશે - હું બૂટ લઈ આવીશ; નવાનકોર, લાલ, વાધરીવાળા. પહેરીને નિશાળે જઈશ. છોકરા-છોકરીઓ જોઈ રહેશે.

પાંચ દિવસ પસાર કરી ગુરુવારે હું ઉત્સાહમાં દુદામામાની દુકાને પહોંચતો અને કહેતો : “મારા બૂટ ? લાવો, મારા બૂટ જલદી આપી દો.”

પરંતુ મારી આવી ઉત્કંઠાની દુદામામા માથે કાંઈ અસર થતી નહિ. કાચમની ટેવ પ્રમાણે તેઓ કહેતા : “આવ, ભાણા, આવ ! છોટ્ટમિયાં ક્યાં છે ?”

હું કહેતો : “દ્વારકા પાસે બરડિયા સ્ટેશન છે, ત્યાં સ્ટેશનમાસ્તર છે.”

“હા. તો બરાબર.” દુદામામાની લાંબી વાત શરૂ થતી : “અરે, ભાણા, હું તને કહેતાં ભૂલી ગયો. અમે ઘરના બધા હમણાં જાત્રાએ ગયાં’તાં. એમાં દ્વારકા આવતાંકને છોટ્ટભાઈ ભેગો થઈ ગયો. અમને જોઈને શું ખુશ થયો છે ! મને કહે : “મામા, તમે આંઈ ક્યાંથી ?” મેં કહ્યું : “ઘરનાં સૌ જાત્રાએ નીકળ્યાં છીએ. હજી આ ગાડીમાંથી ઊતર્યા જ છીએ.” અમે સાથે ગરમ ચા પીધી. પછી મંદિરે દ્વારકાધીશનાં દર્શન કરાવ્યાં. આખું દ્વારકા ફેરવ્યાં અને છેલ્લે સ્ટેશને આવી ગાડીમાં સારી જગ્યા ગોતી બેસાડી દીધાં તે અમે સીધાં આવતાં’યાં. કાંઈ તકલીફ નો પડી. મોટો ઈ મોટો !”

દુદામામા એ લાંબી વાત એવી રસપૂર્વક કરતા કે મને બૂટ ભુલવાડી દેતા. પણ હું કહેતો : “પણ મારા બૂટનું શું ? બૂટ ઝટ આપો ને !”

“અરે ભાણા, ઈ જ તો તને કહું છું. આ જાત્રામાં થોડા દિવસ કામ નથી થયું એમાં રહી ગયા છે. કામ તો, ભાણા, આખી જિંદગી કરવું જ છે ને ? પણ જો, શુક્ર, શનિ, રવિ - એમ કર, સોમવારે લઈ જજે, બસ ?”

હું રોવા જેવો થઈ જતો. “તમે ખોટેખોટા ધક્કા ખવરાવો છો. બૂટ સીવી દેતા નથી !” આવો બબડાટ કરી ભગ્નદેવે દરવાજો વટી જતો. ફરી મારી જાતને ઉત્સાહમાં લાવવા પ્રયાસ કરતો : “આટલા દિવસ ગયા તો ત્રણ દિવસ વધુ, એમાં શું ?”

સોમવારે પાછો હું દુદામામાની દુકાને જતો. એ જ શાંતિ, એ જ સ્વસ્થતાથી દુદામામા કહેતા : “આવ, ભાણા આવ !” દોરાને મીણ ચડાવતાં-ચડાવતાં એ મને આવકાર આપતા.

હું કહેતો : “બૂટ આપી દો. તમે સોમવારે લઈ જવાનું કહ્યું તું. આજે સોમવાર છે.”

દુદામામા કહેતા : “અરે ભાણા, બેસ તો ખરો ! હં... આ તારાથી મોટો શું કરે છે ?”

હું કહેતો : “અત્યારે પરશુરામ પોટરીમાં નોકરી કરે છે.”

બસ. આટલું સાંભળતાં દુદામામાની વાત શરૂ થઈ જતી : “અરે ભાણા, કરીમભાઈ તે કાંઈ ભજન ગાય છે ! બધાં જૂનાં ભજન-ગંગાસતી અને પાનબાઈનાં, રવિસાહેબ અને ખીમસાહેબનાં ! મોટો ભજન ગાય છે એ મને ખબર નહિ. મેં તો હમણાં સંતની જગ્યામાં સાંભળ્યાં !”

હું અધીરો થઈ દુદામામાને વચ્ચે અટકાવી કહેતો : “અરે, પણ મારા બૂટ આપી દો ને !”

“હવે ભાણા, તારું ચિંતનું ને મારું ચિંતનું. એમ કર; શુક્રવાર પાકો; જા. હવે વેણ ફરે તો કે’જે; બસ ?”

આમ, મને ફરી વાયદો આપવામાં આવતો. હું આકોશ ઠાલવતો : “જો-જો, શુક્રવારે હું બૂટ લીધા વગર જાવાનો નથી. ન સીવવા હોય તો ના પાડી દો, પણ ધક્કા ખવરાવી-ખવરાવી તોડી નાખો મા !”

દુદામામા કહેતા : “તું નારાજ થા મા, ભાણા ! હવે શુક્રવારનો શનિવાર નો થાય, બસ !”

આમ બધું પાકે પાયે કરી હું દરવાજા સુધી પહોંચતો ત્યાં, “એ ભાણા !” એમ હાક મારી દુદામામા મને પાછો બોલાવતા. ગંભીર થઈ મને કહેતા : “જો ભાણા, ઉઘાડા પગે આવજે અને બૂટ પહેરીને જજે.” આટલી સૂચના મળતાં હું એટલો લહેરમાં આવી જતો કે ઉમંગમાં ને ઉમંગમાં કુંવરજી વાઘજીની દુકાન વટી ગયા પછી મને યાદ આવતું કે, “છ મહિનાથી હું ઉઘાડે પગે તો છું જ !”

શુક્રવારે દુદામામા હવે શું બહાનું કાઢે છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરીને, માનસિક રીતે તૈયાર થઈને, હું એમની દુકાને પહોંચતો. એ કાંઈ કહે તે પહેલાં હું કહી દેતો : “લાવો બૂટ.”

દુદામામા કહેતા : “ભાણા, કાળા કરવા છે કે લાલ ?”

હું કોંઈમાં પ્રૂજવા માંડતો. “અરે, તમને દસ વાર કીધું છે કે લાલ કરવાના છે ! પહેલે દિવસે જ નક્કી થયું છે ને અત્યારે પૂછો છો - લાલ કરવા છે કે કાળા ?”

દુદામામા કહેતા : “હું તો લાલ કરતો’તો પણ પછી થયું કે ફેશન કાળાની છે એટલે થયું ભાણાને પૂછીને પછી આગળ વધવું.”

“અરે લાલ... લાલ... લાલ... હવે કાંઈ ?” હું કહીને ધૂંઆપૂંઆ થતો ભાગતો અને “ભાણા, સોમવારે લઈ જજે.” એવી સૂચના સાંભળતાં ઘેર આવતો.

વળી સોમવારે પહોંચીને કહેતો : “લાવો બૂટ.”

દુદામામા સામે દીવાલ પર ઓઠામાં ગોઠવી રાખેલ જોડ બતાવી કહેતા : “જો રહ્યા !”

હું જોઈ રહેતો... લાલ, ચમકતા, અણીવાળા, વાધરીવાળા... હું ઓઠા સાથે બૂટ લઈ જવા અધીરો થઈ આગળ વધતો, ત્યાં દુદામામા કહેતા : “ભાણા, બે દિવસ ઓઠામાં રાખવા પડશે, નહિતર શું થશે કે તને ડંખ પડશે; સમજ્યો ?” મને એમની વાત વાજબી લાગતી. હું કહેતો : “બલે, રાખો ઓઠામાં, બસ ! બે દિવસ પછી આવીને લઈ જઈશ.”

બે દિવસ પછી ગયો તો બૂટ પણ નહિ અને ઓઠું પણ નહિ ! મેં કહ્યું : “ક્યાં છે મારા બૂટ ?”

“અરે, ભાણા !” કહી દુદામામા શરૂ કરતા : “વાત જાણે એમ થઈ કે સીતાપુરથી મગનભાઈનો સુરેશ આવ્યો’તો; ઈ આ બૂટ જોઈ ગયો, ને હઠ લીધી, મારે તો બસ, આ જ બૂટ જોઈએ.” તે શેઠે ફૂલજીભાઈને મોકલ્યા. સુરેશ હારે આવ્યો અને બૂટ લઈ ગયો. મને થયું : ભાણાને આથી સારા બનાવી દઈશ. હવે જો, એમ કર, પરમ દિવસે મંગળવારે લઈ જજે. બે દિવસ આમ કે આમ....”

વળી મંગળવારે હાજર થયો ત્યારે દુદામામાએ એ જ સ્વસ્થતાથી, એ જ શાંતિથી, મેડામાંથી ચોપડો ઉતારી, ખોલી, મારી સામે મૂકતાં કહ્યું : “મૂક, ભાણા, પગ.”

હું અવાચક થઈ ગયેલો. આંખે અંધારા આવી ગયેલાં. મારો અવાજ ફાટી ગયેલો : “શા માટે ?” આટલું જ બોલી શકેલો.

“આગલું પરમાણું હાથવગું નથી રિયું. મૂળ વાત આમ હતી. હું તને કહી નો’તો શકતો. મને એમ કે ભાણો ખિજાશે.”

આ રીતનાં બહાનાં અને મારા અવિરત ધક્કાને અંતે આઠ મહિને મને બૂટ મળતા. મારી આકરી તપશ્ચર્યાનો અંત આવતો. દુદામામા સાથે જ મને બૂટ આપતા. વડીલોની બારોબાર મળેલી સૂચના મુજબ બૂટ એક આંગળ મોટા સિવાતા, જેથી બે વર્ષ વધુ ચાલે. પણ મને તો બૂટ મળ્યાનો અનહદ આનંદ થતો. એ પહેરીને હું નીકળતો ત્યારે મને બજાર સાંકડી લાગતી. જો કે મેળા, લગ્નગાળો, પરીક્ષા, દિવાળી એવા બૂટ પહેરવાના પ્રસંગો તો એમ ને એમ વીતી જતા. પણ છેવટે બૂટ મળ્યાના આનંદમાં અગાઉનો વિષાદ નાશ પામતો.

જ્યારે જ્યારે નવા બૂટની મારી માંગણી મંજૂર થતી ત્યારે-ત્યારે અહીં વર્ણવેલાં બધાં દૃશ્યો ફરી ફરી અચૂક ભજવાતાં. વારનાં નામમાં ફેર પડે, પણ વાયદાની રીતમાં ફેર ન પડે. આજે ધક્કા ખાધાનું દુઃખ ભુલાઈ ગયું છે, બૂટ મળ્યા વખતનો આનંદ યાદ રહ્યો છે. દુદામામાનો સ્નેહનીતરતો અવાજ હજુય કાનમાં પડઘાયા કરે છે : “એમ કર ભાણા, સોમ, મંગળ અને જો બુધવાર પણ જાવા દે. એમ કર, ગુરુવારે લઈ જજે. વાર પણ સારો ગણાય.” આજે નવા બૂટ લેવાના થાય છે, ત્યારે આ સ્નેહભીનો અવાજ અચૂક યાદ આવે છે. સાચું કહું છું, આજે મોંઘા બૂટ પહેરતાંય એટલો આનંદ નથી થતો, જેટલો આનંદ દુદામામાએ અનેક વાયદા પછી સીવી આપેલા બૂટ પહેરીને થતો !

(‘સજ્જન મિત્રોના સંગાથે’માંથી)

● ટિપ્પણ

શૈશવ બાળપણ યાતના દુઃખ, પીડા, કષ્ટ માનસપટ ચિત્ત ઉપર જટિલ જલદી ન ઉકેલી શકાય તેવી, મુશ્કેલ સમસ્યા કોયડો, પ્રશ્ન અસ્તિત્વ હયાતી, હસ્તી મહાલવાની મોજ કરવાની તીવ્ર ખૂબ જ, અતિશય નેપોલિયન વિશ્વવિજેતા બનવાની મહત્વાકાંક્ષા ધરાવતો ફ્રાન્સનો એક શાસક સગથળી બૂટની અંદર નાખવામાં આવતું નરમ-છૂટું પડ; સુખતળી, સખતળી પરમાણું માપ (અહીં) બૂટનું માપ પ્રોજેક્ટ યોજના (અહીં) બૂટ ખરીદવાની યોજના અસહ્ય સહન ન થાય તેવું ઉત્કંઠા આતુરતા આવતાં'ર્યા આવતાં રહ્યાં. ભગ્નહૃદયે ભાંગેલ હૈયે, નિરાશ મનથી વેણ વચન આકોશ ગુસ્સો પાકે પાયે કરી નક્કી કરી, પાકું કરી. ધૂંઆપૂંઆ આવેશ કે ગુસ્સાથી બાવરું બનેલું, ધૂંવાપૂંવાં ઓહું બૂટ તૈયાર કરવાનું તેના માપનું અને તેના આકારનું લાકડાનું સાધન, બીબું (અહીં)બૂટનું બીબું અવાચક મૂંગા થઈ જવું તે, ચૂપ થઈ જવું તે અવિરત સતત, વિરામ લીધા વિના તપશ્ચર્યા તપસ્યા, તપ અનહદ હદ વગરનું, પાર વિનાનું, ખૂબ વિષાદ ખેદ, નિરાશા, શોક વાયદા મુદત (અહીં) કામ પૂરું કરવા અંગે મુદત આપ્યા કરવી તે વાધરી ચામડાની સાંકડી પટ્ટી કે દોરી ક્ષુલ્લક થોડું, અલ્પ, તુચ્છ

● ભાષા સજ્જતા

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. જનક આ દિશામાં ગયો.
2. પેલા ઝાડ નીચે ઊભેલા માણસને બોલાવો.
3. તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતાં ફેંકી દીધો.

ઉપરનાં વાક્યોમાં 'આ', 'પેલા' અને 'તે' શબ્દો ચોક્કસ વ્યક્તિ કે વસ્તુને સૂચવવા એટલે કે દર્શાવવા વપરાયા છે, તેથી અહીં દર્શક વિશેષણ બને છે.

આવાં બીજાં વાક્યો પાઠમાંથી શોધો.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

1. સોમાને જોડા આપવામાં આવ્યા ત્યારે તેણે શું કર્યું ?
2. લેખકે દોડીને દુદામામાની દુકાને જઈ એકીટશે શું કહ્યું ?
3. દુદામામાએ લેખકને પ્રથમ વખત બૂટ લઈ જવાનું ક્યારે કહ્યું ?
4. છોટુમિયાં કોણ છે ? તે ક્યાં રહે છે ? દુદામામાને તે કેવી રીતે મદદ કરે છે ?
5. નવા બૂટ મળતા ત્યારે લેખકને કેવો અનુભવ થતો ?

2. નીચે આપેલા શબ્દોમાંથી યોગ્ય શબ્દ પસંદ કરી ખાલી જગ્યા પૂરો :

(જટિલ, કથીર, માગણી)

1. વડીલો પાસે વિધિસર રજૂ કરવી પડતી.
2. સમગ્ર પરિવાર માટે એ સમસ્યા બની જતી.
3. મારા કર્મે લખ્યું

3. નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ કરી વાક્યો બોલો.

(1) વિનયપૂર્વક (2) વિધિસર (3) નિર્ણય (4) વ્યવસ્થિત (5) પરમાણું

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. ભાષાના તૈયાર થયેલા બૂટ દુદામામાએ કોને આપી દીધા ? શા માટે ?
2. ભાષાના બૂટના પ્રોજેક્ટનો પ્રાથમિક તબક્કો કેવી રીતે પૂરો થતો ?
3. ભાષા દુદામામા ઉપર શા માટે આકોશ ઠાલવે છે ?
4. ભાષાને કયા પ્રસંગોએ બૂટ પહેરીને મહાલવાની તીવ્ર ઈચ્છા થતી ?

2. ‘મારો યાદગાર પ્રસંગ’ વિષય ઉપર દસેક વાક્યો લખો.

3. ‘મારા કર્મે લખ્યું કથીર’ પંક્તિ પાઠના આધારે સમજાવો.

4. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

- આ પાઠમાં આવતા અંગ્રેજી શબ્દોની યાદી કરો.
- આ યાદીમાં આપણે વ્યવહારમાં જે અંગ્રેજી શબ્દો બોલીએ છીએ એ શબ્દો ઉમેરો.
- આ યાદીના અંગ્રેજી શબ્દોના ગુજરાતી અર્થ શોધો.
- આ અંગ્રેજી શબ્દોનો ઉપયોગ કરી વાક્યો બનાવો.
- આ બધાં વાક્યો એક પ્રસંગ સ્વરૂપે લખી વર્ગમાં રજૂ કરો.

5. નીચે આપેલાં વાક્યોમાંથી દર્શક વિશેષણો શોધીને લખો :

1. એ બજારમાં મેં બૂટ માટે જે ધક્કા ખાધા છે.
2. બાપુજીની પરવાનગીથી મેં એ જોડા સોમાને આપ્યા.
3. હજી આ ગાડીમાંથી ઊતર્યા જ છીએ.
4. મોટો ઈ મોટો !
5. અરે ભાણા, ઈ જ તો તને કહું છું.
6. દોરાને મીણ ચડાવતાં-ચડાવતાં એ મને આવકાર આપતા.
7. આ તારાથી મોટો શું કરે છે ?
8. મોટો ભજન ગાય છે એ મને ખબર નહિ.
9. મારે તો બસ, આ જ બૂટ જોઈએ.

6. તમારા પગનું રક્ષણ કરવા શિયાળા, ઉનાળા અને ચોમાસામાં કેવાં કેવાં પગરખાં પહેરશો ?

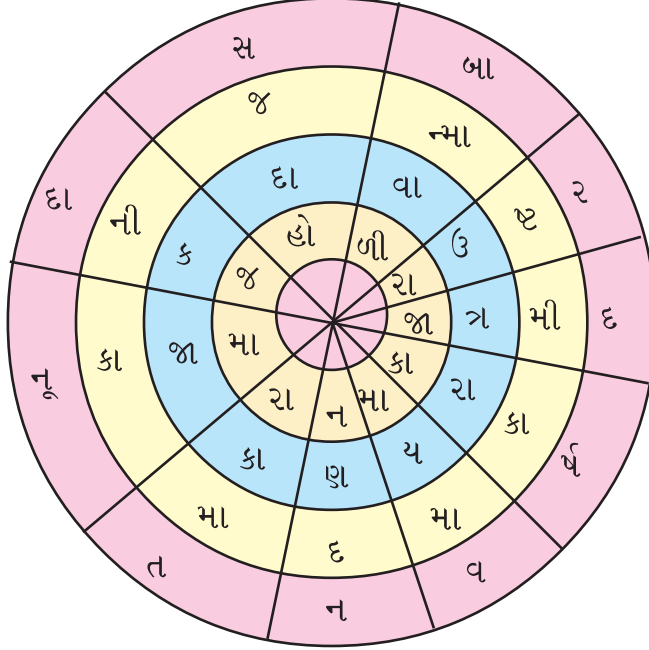
7. આ પાઠમાંથી ‘મ’ મૂળાક્ષરથી શરૂ થતા સાત શબ્દો શોધો. આ શબ્દોને શબ્દકોશના ક્રમમાં ગોઠવો.

8. નીચેના શબ્દોની જોડણી સુધારો.

(1) જટીલ (2) પરીસ્થિતી (3) રસપુર્વક (4) માનસીક (5) તપચર્યા (6) પેન્સીલ

● પ્રવૃત્તિ

1. નીચેની આકૃતિમાં તહેવારોનાં નામ ધૂપાયાં છે તે શોધી કાઢો અને તે કયા માસમાં આવે છે તે લખો.

2. નીચેના કોષ્ટકમાં વીગતો ભરો :

મારું નામ		મારી જન્મતારીખ	
મને ગમતો રંગ		મારું સરનામું	
મને ગમતું પક્ષી		મને ગમતી વાર્તા	
મને ગમતો તહેવાર		મારી પ્રિય કવિતા	
મને ગમતી રમત		મને ગમતું પુસ્તક	
મને ગમતી વાનગી		ટેલિફોન/મોબાઇલ નં.	
મારો પ્રિય મિત્ર		ઇમેઇલ એડ્રેસ (હોય તો)	

3. રમૂજી ટુચકાઓ વર્ગ સમક્ષ રજૂ કરો.

4. દૂરદર્શન પર પ્રસારિત થતા હાસ્ય-કાર્યક્રમો જુઓ અને સાંભળો.

5. તમને ગમતું હાસ્યરસનું પુસ્તક પુસ્તકાલયમાંથી મેળવીને વાંચો અને તેમાંથી કોઈ પણ એક પ્રસંગ પ્રાર્થનાસભામાં રજૂ કરો.

15. ગ્રામમાતા

કલાપી

જન્મ : 1874, મૃત્યુ : 1900

કવિ 'કલાપી'નું મૂળ નામ સુરસિંહજી તપ્તસિંહજી ગોહિલ હતું. તેમનો જન્મ અમરેલી જિલ્લાના લાઠી ગામમાં રાજવી પરિવારમાં થયો હતો. લાઠી રાજ્યના આ રાજવી અત્યંત ઋજુ અને સંવેદનશીલ વ્યક્તિ હતા. તેમનું મુખ્ય સર્જન કવિતા ક્ષેત્રે રહ્યું છે. 'કલાપીનો કેકારવ' તેમનો જાણીતો કાવ્યસંગ્રહ છે. પાઠ્યપુસ્તકોમાં તેમની કવિતાઓ વખતોવખત સ્થાન પામતી રહી છે. 'કાશ્મીરનો પ્રવાસ' તેમનું જાણીતું પુસ્તક છે. એ ઉપરાંત તેમણે પત્રો - નિબંધ - ડાયરી અને અનુવાદ વિષયક પુસ્તકો પણ આપ્યાં છે.

'ગ્રામમાતા' કલાપીનું સૌને સ્પર્શી ગયેલું આપણી ભાષાનું નોંધપાત્ર ખંડકાવ્ય છે. સરળ ભાષામાં લખાયેલા આ કાવ્યમાં રાજાનું હૃદય બદલાતાં- સંકુચિત થતાં - ધરાનો રસકસ પણ કેવો બદલાઈ જતો હોય છે, તેનું મનોરમ તથા હૃદયસ્પર્શી વર્ણન થયેલું છે. વિવિધ છંદો ઉપર કલાપીનો કેવો પ્રશસ્ય કાબૂ હતો તે પણ આ કાવ્ય વાંચતાં સમજાય છે.

શાર્દૂલવિકીરિત

ઊગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમંતનો પૂર્વમાં,
ભૂરું છે નભ સ્વચ્છ સ્વચ્છ, દીસતી એકે નથી વાદળી;
ઠંડો હિમભર્યો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,
જે ઉત્સાહ ભરી દીસે શુક ઊડી ગાતાં મીઠાં ગીતડાં ! 1

માલિની

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના,
રમત કૃષિવલોનાં બાલ નાનાં કરે છે;
કમલવત્ ગણીને બાલના ગાલ રાતા,
રવિ નિજ કર તેની ઉપરે ફેરવે છે. 2

અનુષ્ટુપ

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે શગડી કરી,
અહો કેવું સુખી જોડું કર્તાએ નિરમ્યું દીસે ! 3

વસંતતિલકા

ત્યાં ધૂળ દૂર નજરે ઊડતી પડે છે,
ને અશ્વ ઉપર ચડી નર કોઈ આવે;
ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઊભાં રહીને,
તે અશ્વને કુતૂહલે સહુ બાલ જોતાં. 4

મંદાકાન્તા

ધીમે ઊઠી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી,
વૃદ્ધા માતા નયન નબળાં ફેરવીને જુએ છે;
ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજુ શાંત બેસી રહીને
જોતાં ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે. 5

અનુષ્ટુપ

ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં,
કૃષિક એ ઊઠી ત્યારે 'આવો બાપુ' કહી ઊભો. 6

શાર્દૂલવિકીરિત

'લાગી છે મુજને તૃષા, જલ જરી દે તું મને' બોલીને,
અશ્વેથી ઊતરી યુવાન ઊભીને ચારે દિશાએ જુએ;
'મીઠો છે રસ ભાઈ ! શેલડી તણો' એવું દયાથી કહી,
માતા ચાલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે ઊભી શેલડી. 7

વસંતતિલકા

પ્યાલું ઉપાડી ઊભી શેલડી પાસ માતા,
ઘૂરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી;

ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
ને કેં વિચાર કરતો નર તે ગયો પી. 8

અનુષ્ટુપ

‘બીજું પ્યાલું ભરી દેને, હજુ છે મુજને તૃષા’,
કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું. 9

મંદાકાન્તા

કાપી કાપી કરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની,
એકે બિન્દુ પણ રસ તણું કેમ હાવાં પડે ના ?
‘શું કોપ્યો કે પ્રભુ મુજ પરે ?’ આંખમાં આંસુ લાવી,
બોલી માતા વળી ફરી છુરી ભોકતી શેલડીમાં. 10

અનુષ્ટુપ

રસહીન ધરા થૈ છે, દયાહીન થયો નૃપ;
‘નહીં તો ના બને આવું,’ બોલી માતા ફરી રડી. 11

વસંતતિલકા

એવું યુવાન સુણતાં ચમકી ગયો ને,
માતા તણે પગ પડી ઊઠીને કહે છે :
'એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ બાઈ !
એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ ઈશ !'

12

શાર્દૂલવિકીરિત

પીતો'તો રસ મિષ્ટ હું, પ્રભુ અરે ! ત્યારે જ ધાર્યું હતું,
આ લોકો સહુ દ્રવ્યમાન નકી છે એવી ધરા છે અહીં;
છે જોયે મુજ ભાગ કેં નહિ સમો તે હું વધારું હવે,
શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ?

13

ઉપેન્દ્રવજ્રા

રસે હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ !
પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે;
સુખી રહે બાઈ ! સુખી રહો સૌ,
તમારી તો આશિષ માત્ર માગું.'

14

વસંતતિલકા

પ્યાલું ઉપાડી ઊભી શેલડી પાસ માતા,
છૂરી વતી જરી જ કાતળી એક કાપી;
ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
બહોળો વહે રસ, અહો છલકાવી પ્યાલું !

15

● ટિપ્પણ

ગ્રામમાતા ગામડાની સ્ત્રી **સુરખી** લાલાશ **મૃદુ** કોમળ **હેમંત** એક ઋતુનું નામ; શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ, હેમંત-એ છ ઋતુઓમાંની એક ઋતુ; માગશર ને પોષ મહિનાની ઋતુ **અનિલ** પવન **શો** કેવો **ઉત્સાહ** હોંશ, **આનંદ ઉમંગ પ્રેરતો** ઉમંગ-ઉત્સાહ જગાવતો **કૃષીવલોનાં** ખેડૂતોનાં **કમલવત્** કમળ જેવા **નિજ** પોતાના **કર** હાથ (અહીં) કિરણ **કર્તાએ** કરનારે (અહીં) ભગવાને, જગત રચનારે **વિકાસી** પહોળાં કરીને **કુતૂહલે** આશ્ચર્યથી, કૌતુકથી **શિથિલ** ઢીલા (અહીં) વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે અશક્ત **કૃષિક** ખેડૂત **તૃષા** તરસ **પાત્ર** વાસણ, પ્યાલો **બિન્દુ** ટીપું **હાવાં** હવે **રસહીન** રસ વગરની **દયાહીન** દયા વગરનો **નૃપ** રાજા **ઈશ** ઈશ્વર **મિષ્ટ** મીઠો **દ્રવ્યવાન** શ્રીમંત, ધનવાન **ધરા** ધરતી, જમીન **કાતળી** શેરડીના સાંઠાનો નાનો ટુકડો

● ભાષા સજ્જતા

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. સવારનો સૂર્ય સુંદર લાગે છે.
2. કોમલને ઉદ્યાનમાં રહેવું ગમે છે.
3. વિદ્યાર્થીએ રોજ વાંચવું જોઈએ.

ઉપરનાં વાક્યોમાં હકીકતનું સીધું કથન છે. જેમાં હકીકતનું સીધું કથન હોય, એટલે કે નિવેદન હોય તે **વિધાન વાક્ય** કહેવાય. આવાં વાક્યોને અંતે પૂર્ણવિરામ મૂકવામાં આવે છે.

આવાં પાંચ વિધાનવાક્યો પાઠ્યપુસ્તકમાંથી શોધીને લખો.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

1. ઘોડેસવારે ખેડૂતને શું કહ્યું ?
2. વૃદ્ધાએ ઘોડેસવારની તરસ છિપાવવા શું કર્યું ?
3. વૃદ્ધા ફરી રડતાં - રડતાં શું બોલ્યાં ?
4. વૃદ્ધાના પગે પડીને ઘોડેસવાર શું બોલ્યો ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. તમે કોઈના ઘેર જાઓ ત્યારે ત્યાંનું રાયરચીલું જોઈને તમને કેવા વિચારો આવે છે ?
2. તમે ક્યારેય કોઈ ખેતર કે વાડીમાં ગયા છો ? એ ખેતરમાં વાવેલા પાકનું નામ શું છે ? એ કઈ ઋતુનો પાક છે ? આઠ-દસ લીટીમાં એ ખેતરની હરિયાળીનું વર્ણન કરો.
3. હેમંત ઋતુનું વર્ણન નીચેના શબ્દોને ધ્યાનમાં રાખીને કરો :
સૂર્ય, લાલાશ, ઉગમણે, આકાશ, ચોખ્ખું, શીતળ પવન, પંખીઓ

2. નીચેનો ભાવાર્થ રજૂ કરતી પંક્તિઓ કાવ્યમાંથી શોધીને લખો :

1. ઘરડી ખેડૂત સ્ત્રી ધીમેથી ઊઠે છે. હાથનાં નેજવાં કરીને કોઈ આવી રહ્યું છે તે તરફ જુએ છે. તેનો પતિ શગડી પાસે બેસીને શાંત દેવતા ફેરવી રહ્યો છે ?
2. હે બાઈ ! હવે તું આ પ્યાલો રસથી ભરી દે. પ્રભુકૃપાએ એ નક્કી ભરાશે. હે બાઈ ! તું અને તારું કુટુંબ સૌ સુખી રહો. તમારી માત્ર આશિષ માગું છું.

3. નીચેના શબ્દો કાવ્યમાંથી શોધી એની નીચે પેન્સિલથી લીટી કરો. આ શબ્દોના અર્થ શબ્દકોશમાંથી શોધીને લખો :

સુરખી, મૃદુ, શિથિલ, કુતૂહલ

4. નીચેના શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દો લખો :

મધુર	- _____	કૃષિક	- _____
નેત્ર	- _____	મુજને	- _____

5. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

1. ઉદાહરણ મુજબ શબ્દો બનાવો.

રસ - રસહીન

દયા -

રંગ -

માનવતા -

દર્પ -

2. આ બનેલા શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.

3. તમે બનાવેલાં વાક્યોમાં સંજ્ઞાની નીચે લીટી દોરો.

4. આ વાક્યોમાં એક-એક વિશેષણ ઉમેરો.

5. બધાં વાક્યો એક ફકરા સ્વરૂપે લખવાનો પ્રયત્ન કરો.

6. વિધાનવાક્યનાં ચાર ઉદાહરણો તૈયાર કરો.

7. તમે કોઈ ખેતરે ગયા છો. ત્યાં તમે શું શું જોયું, ખેતરમાં કોણ કોણ હતું, ત્યાં સહુ શું કરતાં હતાં વગેરે બાબતો તમારા શબ્દોમાં લખો.

● પ્રવૃત્તિ

1. કવિ કલાપીનાં બીજાં કાવ્યો મેળવીને પ્રાર્થનાસભામાં ગાન કરો. દા.ત. 'એક ઘા', 'રખોપિયાને' વગેરે.
2. તમારા શાળાબાગનાં વૃક્ષોનો એક પ્રોજેક્ટ તૈયાર કરો. જેમાં તમને પસંદ દસ વૃક્ષોનાં નામ, એ વૃક્ષોને ઊગવા માટે જરૂરી ખાતર, પાણી, એ વૃક્ષોના ઉપયોગો, એનું આયુષ્ય વગેરે વીગતો આવરી લેવી.

પુનરાવર્તન - 3

1. કૃતિ અને કર્તાનાં બંધબેસતાં જોડકાં જોડો :

કૃતિ	કર્તા
1. ભમીએ ગુજરાતે : દક્ષિણ ભણી	1. ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા
2. અખબારી નોંધ	2. બોટાદકર
3. ગ્રામમાતા	3. ભાણભાઈ ગીડા
4. હાઈસ્કૂલમાં	4. ચંદ્રવદન ચી. મહેતા
5. જનની	5. કલાપી
	6. ગાંધીજી

2. નીચેનાં વિધાનો 'હાઈસ્કૂલમાં' પાઠના આધારે યોગ્ય ઘટનાક્રમમાં ગોઠવીને લખો :

- હું શરમાયો, શિક્ષકના પ્રેમની અવગણના ન કરી શક્યો.
- મારનું દુઃખ નહોતું, પણ હું દંડને પાત્ર ગણાયો એ મહાદુઃખ હતું.
- ભૂમિતિના શિક્ષક સમજાવવામાં સારા હતા પણ મને કંઈ ગેડ જ ન બેસે.
- જે એક ભાષાને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી શીખે છે, તેને પછી બીજી ભાષાનું જ્ઞાન સુલભ થઈ પડે છે.
- પિતાજીની સેવા કરવાને ખાતર કસરતની માફી મળવી જોઈએ એવી વિનંતી કરી.

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

- અખબારી નોંધ લખતી વખતે યાદ રાખવાના પાંચ 'W' અને 'H' એટલે શું ?
- માતાના કાળજામાં ક્યાં- ક્યાં અરમાનો હોય છે ?
- 'નઠારા અક્ષર એ અધૂરી કેળવણીની નિશાની છે.' - આ વિધાન કોણે લખ્યું છે ? સમજાવો.
- દુદામામા લેખકના બૂટ તૈયાર ન કરી શકતા ત્યારે કેવાં-કેવાં બહાનાં બતાવતાં ?
- વૃદ્ધાએ બીજો રસનો પ્યાલો ભરવા ફરી-ફરી કાતળી કાપી છતાં પ્યાલો ન ભરાયો - શા માટે ?

4. તમારી શાળામાંથી થયેલા પ્રવાસની અખબારી નોંધ તૈયાર કરી સ્થાનિક અખબારના તંત્રીને પ્રકાશિત કરવા વિનંતીપત્ર લખો.

5. તમારી શાળામાં આવતાં સામયિકોની યાદી તૈયાર કરી નીચેના કોઠામાં વર્ગીકૃત કરો.

ક્રમ	સામયિકનું નામ	પ્રકાશન સમયગાળો	પ્રકાશનનું સ્થળ-સરનામું	તંત્રીનું નામ	વાર્ષિક લવાજમ ₹

6. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

- નીચેના શબ્દોમાંથી વિશેષણો શોધી તેની યાદી બનાવો :
હજાર, હું, પ્રિય, જમવું, નગર, વિનોદ, થોડુંક, પહેલો, દયાળુ, અર્ધો, સુંદર, પ્રથમ, રાતું
- તમે અલગ તારવેલાં વિશેષણોને વિવિધ પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરો.
- આ વિશેષણોની મદદથી એક-એક વાક્ય બનાવો.

7. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

- ‘આવ, ભાણા આવ’ પાઠમાં આવતા લોનવર્ડ્ઝ (અન્ય ભાષામાંથી લીધેલા શબ્દો)ની યાદી બનાવો.
ઉદા. સ્કૂલ, રિપેર વગેરે
- આ શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.
- આ વાક્યોમાં વપરાયેલ લોનવર્ડ્ઝની જગ્યાએ તેના ગુજરાતી શબ્દ લખી વાક્ય ફરીથી લખો.

8. નીચેના શબ્દોના બે-બે સમાનાર્થી શબ્દો લખો :

- જનની - _____, _____
- અખબાર - _____, _____
- આંખ - _____, _____
- સૂર્ય - _____, _____

9. તમે કરેલા પ્રવાસ-પર્યટનનું વર્ણન કરતો પત્ર તમારા સગાં-સંબંધીને લખો.

10. ‘ગ્રામમાતા’ કાવ્યમાં રાજાની ભૂમિકા તમારી દૃષ્ટિએ યોગ્ય છે ? શા માટે ? જો તમે રાજા હો તો શું કરો ?

11. નીચેના શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો આપો.

નિરાશા	_____	આથમણું	_____
અંધકાર	_____	આનંદ	_____
પારકું	_____	ધરા	_____
ટેકરી	_____	કોમલ	_____

12. એકમ 10 થી 15 માંથી પ્રશ્નાર્થવાક્ય, ઉદ્ગારવાક્ય અને વિધાનવાક્યોની યાદી તૈયાર કરો.

- દા.ત. 'હું ખોટો નથી' એ કેમ સિદ્ધ કરું ? (પ્રશ્નાર્થવાક્ય)
તું નારાજ થા મા, ભાણા ! (ઉદ્ગારવાક્ય)
તમારી તો આશિષ માત્ર માગું. (વિધાનવાક્ય)

16. સિંહની દોસ્તી

ભાણભાઈ ગીડા

જન્મ : 11-10-1926, અવસાન : 22-5-1984

ભાણભાઈ દાદાભાઈ ગીડાનો જન્મ રાજકોટ જિલ્લાના જસદણમાં થયો હતો. તેમણે રાજ્યના વિવિધ વિભાગોમાં અને છેલ્લે ગુજરાત સ્ટેટ ટ્રાન્સપોર્ટ કોર્પોરેશનમાં સેવાઓ આપેલી. તેઓ ગીરનાં જંગલોમાં ખૂબ ફર્યા હોવાથી ત્યાંના સિંહો વિશેનો એમનો અભ્યાસ ઘણો ઊંડો હતો. ‘નમણી ગીર’ તથા ‘સોરઠનો શણગાર’ લેખમાળાઓ આપી હતી.

સિંહ અને માણસ વચ્ચેની દોસ્તી અને વફાદારીની અદ્ભુત કથા આ વાર્તામાં પ્રસ્તુત કરી છે. લોકભાષાનો સચોટ અને સબળ ઉપયોગ તથા અનુરૂપ વર્ણનો આ વાર્તાને વધુ જોમવાળી બનાવે છે. પશુ પ્રત્યે પ્રેમ અને સંવેદનાનું ઉત્તમ ઉદાહરણ આ લોકકથા પૂરું પાડે છે.

ગીરના જંગલને અડીને, જૂનાગઢથી આશરે પચીસ ગાઉ દૂર અને સાસણગીરથી આશરે છ ગાઉ દૂર મોટી મોણપરી નામનું એક ગામ આવેલું છે. ગામના પાદરમાંથી એક મોટી નદી વહી જાય છે. નદીને કાંઠે બબ્બે માથોડાં ઊંચી ભેખડો છે. નદીનાં વાંસજાળ પાણીમાં મગર શેલારા મારે છે. સોરઠના સીમાડે આવેલા આ મોણપરી ગામે માત્રા વાળા નામે દરબાર રહે. નદીને કાંઠે માત્રા વાળાની સોનાના કટકા જેવી જમીન આવેલી છે.

ચોમાસું પૂરું થયું છે. જોઈને આંખો ઠરે તેવો મોલ ખેતરમાં ઊભો છે. લોકો લણણીના કામે લાગ્યા છે. આવા એક દિવસે, નમતા બપોરે દરબાર માત્રા વાળા ખાટલો ઢાળીને ખેતરમાં બેઠા છે. કુદરતે છૂટે હાથે વેરેલી સુંદરતાને દરબાર આંખો ભરીને પી રહ્યા છે. એકાએક દરબારની નજર નદીના ઘૂના પર પડી. સામેથી સિંહ અને સિંહણનું બેલાડ ચાલ્યું આવે છે. બેપરવાઈથી ચાલ્યા આવતાં આ રાજા-રાણીને દરબાર જોઈ રહ્યા. સિંહ અને સિંહણ પાણી પીવા ઊતર્યા; પણ ત્યાં તો ઓચિંતો પાણીમાં ખળભળાટ થયો. એક પ્રચંડકાય મગર નદીના છીછરા પાણીમાં આવ્યો અને સિંહણને પૂંછડીનો ફટકો મારીને ઊંડા પાણીમાં ખેંચવા લાગ્યો. સિંહણે કાળના પંજામાંથી પોતાની જાતને છોડાવવા માટે ભારે મથામણ કરી, પણ એની કારી ફાવી નહિ. મગર સિંહણને પાણીમાં ખેંચી ગયો. સિંહ પોતાની રાણીને બચાવવા થોડે સુધી પાછળપાછળ ગયો, પણ જંગલનો રાજા પાણીમાં લાચાર હતો. સિંહ પાછો આવીને હતાશ થઈને નદીની વેકૂરમાં બેસી ગયો. એના મોઢા પરની વેદના દૂરથીય વરતાઈ આવતી હતી. દરબાર ક્યારનાય આ દૃશ્ય જોઈ રહ્યા હતા. સિંહ હવે શું કરશે એ જોવા-જાણવાની એમની ઈચ્છા હતી. એમણે એમના માણસોને કહ્યું : “તમતારે સૌ જાવ. સિંહણના મોતનું વેર સિંહ કેવી રીતે વાળે છે, એ મારે જોવું છે. મારે માટે વાળુય અહીં લેતા આવજો.”

સિંહ નદીનો કાંઠો છોડી ક્યાંય ગયો નહિ. રાત આખી નદીના ખળખળ વહેતાં પાણી સામે એ સૂનમૂન બનીને બેસી રહ્યો. માત્રા વાળા પણ એ વિજોગીને જોતાં બેઠા રહ્યા. ‘આ જાનવરનેય એકબીજાં માટે કેવાં હેતપ્રીત છે !’ દરબારના મનમાં વારેવારે આ વિચાર આવ્યા કરતો હતો.

આમ ને આમ બે-ત્રણ દી' નીકળી ગયા. સિંહ ભૂખ્યો ને તરસ્યો નદીનાં ઘૂમરી લેતાં પાણી સામે મીટ માંડીને બેઠો રહ્યો. માત્રા વાળા પણ સિંહને જોતા-જોતા ખેતરમાં જ રાત-દી' રહેવા લાગ્યા. સિંહ માટે એમના અંતરમાં વહાલ ઊભરાતું હતું.

બે-ત્રણ દી' થયા ને એક દી' પાણીમાં ફરી ખળભળાટ થયો. સિંહ સાવધાન થઈ ગયો. માત્રા-વાળા પણ અધ્ધર- જીવે પાણી તરફ જોઈ રહ્યા. મગર ઊંડા પાણીમાંથી છીછરા પાણી તરફ આવી રહ્યો હતો. સિંહ ઊભો થયો અને મગરને લલચાવવા પાણીમાં થોડે સુધી આગળ ચાલ્યો; પછી વળી થોડો પાછો આવ્યો ને પાણી પીતો હોય એવો ડોળ કરવા લાગ્યો. નવા શિકારની લાલચે મગર પણ વધુ ને વધુ છીછરા પાણીમાં આવવા લાગ્યો. સિંહ હુમલો કરવા માટે પૂરો સજ્જ થઈ ને ઊભો હતો. જેવો સિંહને મગરનો ભેટો થયો કે સિંહે પૂરી તાકાતથી હુમલો કર્યો, પણ મગરનું જોરેય કઈ ઓછું ન હતું. પોતાની પૂંછડીથી સિંહને ભિડાવવા એણે પૂરતો પ્રયત્ન કર્યો. બે બળવાન જીવો જાનની બાજી લગાવીને લડી રહ્યા હતા. ઘડીકમાં મગર સિંહને પાણી તરફ ખેંચતો, તો ઘડીકમાં સિંહ મગરને રેતી તરફ ઘસડતો હતો. ગામનાં લોકો પણ ખબર પડતાવેંત રૂંવાડાં બેઠાં કરી દેતું આ દશ્ય જોવા સીમમાં દોડી આવ્યાં હતાં. દરબારના ખાટલાની આસપાસ ગોઠવાઈને સૌ અધ્ધરશ્વાસે સિંહ અને મગરનું યુદ્ધ જોતાં હતાં. આશરે એક કલાક સુધી આ જીવસટોસટનો જંગ ખેલાયો. આખરે સિંહ જીત્યો. મગરને મારીને એણે સિંહણના મોતનો બદલો લીધો. પણ આખા શરીરે એ લોહીલુહાણ થઈ ગયો હતો. પાણીની બહાર નીકળ્યો કે તરત જ એ ઢગલો થઈને ઢળી પડ્યો.

દરબાર માત્રા વાળા શૂરવીર હતા. પશુઓ પ્રત્યે એમને અપાર પ્રેમ હતો. આ બહાદુર અને પ્રેમાળ જાનવર માટે એમના દિલમાં માયા બંધાઈ ગઈ હતી. સિંહને આમ ઢળી પડતો જોઈ એમનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. જ્યાં સિંહ પડ્યો હતો ત્યાં જવા એ ઊભા થયા. ગામલોકોએ એમને વાર્યા, પણ દરબારે કોઈનું કહેવું માન્યું નહિ. નદીની ઊંચી ઊંચી ભેખડો ઊતરીને એ સિંહ પાસે પહોંચ્યા. ત્યાં જઈને એમણે સિંહનાં જખમ સાફ કર્યાં, વનસ્પતિનાં પાંદડાં વાટી જખમ પર પાટા બાંધ્યા, સિંહના શરીર પર શીતળ જળનો છંટકાવ કર્યો. થોડીવારે સિંહે સહેજ આંખો ખોલીને જોયું. એક પ્રેમાળ માનવી એની સેવા-ચાકરી કરી રહ્યો હતો. સિંહ ક્યાંય સુધી આંખો મીંચીને પડ્યો રહ્યો. પોતાની હાજરીની સિંહને જાણ થયા છતાં એણે હુમલો કરવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો. એટલે દરબારને એના પર ભરોસો બેસી ગયો. થોડી વારે સિંહ પૂરેપૂરો ભાનમાં આવી ગયો, ઊભોય થયો; પણ એના શરીરમાં તાકાત રહી નહોતી. એ ફરી પાછો ફસડાઈ પડ્યો. દરબારે એક વાસણ મંગાવી, એમાં પાણી ભરી સિંહના મોઢા આગળ ધર્યું. સિંહે થોડું પાણી પીધું ને પાછો સૂઈ ગયો.

દરબારે પૂરી ધીરજથી થોડા દિવસ ઊભાપગે સિંહની સેવા-ચાકરી કરી. દરબારનાં પ્રેમ અને સેવાથી સિંહ સાવ સાજો થઈ ગયો. પોતાને નવી જિંદગી બક્ષનારનો ઉપકાર સિંહ કેમ ભૂલે ? એ તો માત્રા વાળાનો પરમ મિત્ર બની ગયો. દરબાર જ્યાં જાય ત્યાં સિંહ સાથે ને સાથે. દરબાર ખેતરે જાય ત્યારે સિંહ એમની સાથે ખેતરે જાય; દરબાર ખેતરેથી ઘેર આવે, ત્યારે સિંહ પણ એમની સાથે પાછો ઘેર આવે. ભૂખ લાગે ત્યારે એ શિકાર કરવા જંગલમાં જાય, પણ વળી પાછો દરબાર પાસે આવતો રહે. આ રીતે થોડો વખત ચાલ્યા પછી રાત્રે એ દરબારને

ઘેર જ રહેવા લાગ્યો. ઘણાં ઘરોમાં કૂતરાની ચોકી તો હોય, પણ દરબારને ત્યાં તો સિંહની ચોકી !

એક વાર દરબારના ઘરમાં ખાતર પાડવાના ઈરાદે ચોર ઘૂસ્યા. દરબાર ફળિયામાં ઢોલિયો ઢાળીને સૂતા હતા. સિંહ ઢોલિયાની નીચે સૂતો હતો. સહેજ સંચળ થતાં જ સિંહ જાગી ગયો ને ચોર પર ત્રાટક્યો. એક-બે તો ત્યાં જ પૂરા થઈ ગયા ને બાકીના ઘાયલ થઈને ભાગ્યા.

આ વાતને ઘણાં વર્ષ વીતી ગયાં. માત્રા વાળા અને સિંહની દોસ્તી કાયમ ટકી રહી. એક વાર દરબાર માત્રા વાળા બીમાર પડ્યા. સિંહ એમના ઢોલિયાથી ઘડીભર પણ આઘોપાછો ન થતો. દરબાર એ માંદગીમાંથી ઊઠ્યા નહિ.

એમના મૃત્યુથી ગામ આખું શોકમાં ડૂબી ગયું. સૌ તો પોતાની વેદના વાણી દ્વારા રજૂ કરી શકતા હતા. પણ સિંહ પોતાના જીવનદાતાના મૃત્યુનો વસમો આઘાત અંતરમાં જ વેઠી રહ્યો હતો. તે દી' કોઈ દિવસ ન જોયું હોય તેવું કૌતુક સૌએ દીઠું. દરબારની સ્મશાનયાત્રામાં સિંહ પણ જોડાયો ! સૌ સ્મશાને પહોંચ્યા. ચિતા પર દેહને મૂકીને અગ્નિદાહ દીધો. સિંહ દરબારની બળતી ચિતા સામે જોતો બેઠો હતો. દરબારના મૃત્યુની વેદના તો સૌને હતી જ, પણ આ જાનવરની વેદના જોઈ સૌની આંખો વધુ ભીની થઈ.

અગ્નિસંસ્કારની ક્રિયા પૂરી કરી સૌ ગામમાં પાછા વળ્યા. સિંહ જંગલ તરફ ચાલતો થયો. હવે ગામમાં જવાની એને કોઈ જરૂર નહોતી. જેને માટે એ ગામમાં રહેતો હતો તે હવે ત્યાં નહોતા.

આ સિંહનું પછી શું થયું એની કોઈને કશી ખબર નથી.

● ટિપ્પણ

ઘૂનો ઊંડા પાણીવાળી જગ્યા **વાંસજાળ પાણી** વાંસ જેટલાં ઊંડાં પાણી **શેલારો** પાણીમાં આગળ ધપવા શરીરનો હેલારો મારવો તે **બેલાડ** જોડું **વેકૂર** રેતી **સંચળ** સંચાર, અવાજ

● રૂઢિપ્રયોગ

રૂંવાડાં બેઠાં કરી દેવાં - ખૂબ અસર થવી

ખાતર પડવું - ચોરી થવી

સંચળ થવો - અવાજ થવો

કારી ન ફાવવી - યુક્તિ સફળ ન થવી

જીવસટોસટનો જંગ ખેલવો - જીવન મરણની લડાઈ કરવી

જાનની બાજી લગાવવી - જાન જોખમમાં મૂકીને કામ કરવું.

● ભાષા સજ્જતા

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. નિજનું શું પરિણામ આવ્યું ?
2. કાનન મુંબઈ ક્યારે જશે ?
3. તને કાલે કોણ મળવા આવ્યું હતું ?

જે વાક્યમાં હકીકત વિશે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હોય તેને પ્રશ્નવાક્ય કહેવાય. 'શું', 'કોણ', 'ક્યું', 'ક્યારે', 'કેમ', 'કોને', 'ક્યાં' જેવા પ્રશ્નાર્થસૂચક શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને વાક્યની રચના થાય છે. અને હા, પ્રશ્નાર્થસૂચક શબ્દો વાપર્યા વિના પણ પ્રશ્નવાક્ય બનાવી શકાય.

જેમ કે,

તે પુસ્તક વાંચે છે ?

તમે કાલે આવ્યાં ?

અંતે મુકાતા પ્રશ્નાર્થચિહ્ન દ્વારા પ્રશ્નવાક્યની ઓળખ થાય છે. ઉપર આપેલા પ્રશ્નસૂચક શબ્દોની મદદથી આવાં બીજાં પ્રશ્નવાક્યો બનાવો.

*

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો.

1. વાહ ! કેટલું સુંદર દૃશ્ય !
2. આજે આપણે કેવું મધુર ગીત સાંભળ્યું !
3. ઓહ ! કેવો વિરાટ પર્વત !

ઉપરનાં વાક્યો વાંચતાં આશ્ચર્યનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. આમ, જે વાક્યમાં હકીકત વિશે અચરજ, આશ્ચર્ય, નવાઈ, શોક, હર્ષ, ઉલ્લાસ જેવી લાગણીઓ પ્રગટ થતી હોય તેને ઉદ્ગારવાક્ય કહેવાય છે.

આવાં વાક્યોમાં ‘અરે’, ‘અહા’, ‘ઓહ’, ‘વાહ’, ‘ઓહોહો’ જેવા ઉદ્ગારસૂચક શબ્દોનો ઉપયોગ થતો હોય છે. ઉદ્ગારવાક્યમાં ઉદ્ગારસૂચક શબ્દ પછી અથવા વાક્યને અંતે ઉદ્ગાર કે આશ્ચર્યચિહ્ન મૂકવામાં આવે છે. પાઠ્યપુસ્તકમાંથી પાંચ ઉદ્ગારવાક્યો શોધીને લખો.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

1. મોણપરી ગામ ક્યાં આવેલું છે ?
2. ચોમાસુ પૂરું થતાં લોકો ક્યા કામે લાગ્યાં છે ?
3. એક દિવસ નમતા બપોરે દરબાર માત્રા વાળાએ નદીમાં શું જોયું ?
4. સિંહ નદીના કાંઠે કેટલા દિવસ બેસી રહ્યો ? શા માટે ?
5. સિંહ અને મગર વચ્ચે યુદ્ધ કેમ થયું ?
6. ગામના લોકોએ કોઈ દિવસ ન જોયું હોય તેવું કયું કૌતુક જોયું ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. સિંહ સિંહણને કેમ ન બચાવી શક્યો ?
2. સિંહ નદીના કાંઠે શા માટે બેસી રહ્યો ?
3. માત્રા વાળા સિંહની નજીક હોવા છતાં સિંહે તેમના ઉપર હુમલો કેમ ન કર્યો ?
4. સિંહ પોતાના જીવનદાતાના મૃત્યુનો વસમો આઘાત અંતરમાં જ વેઠી રહ્યો હતો - આવું શી રીતે કહી શકાય ?
5. માત્રા વાળાના મૃત્યુ કરતાં સિંહની વેદનાથી સૌને વધારે દુઃખ થયું - શા માટે ?
6. સિંહે દરબારના ઉપકારનો બદલો કેવી રીતે વાળ્યો ?

2. સૂચવ્યા મુજબ કરો.

1. પાઠમાં આવતા હોય તેવા ઉપરાંત તમે જાણતા હોય તેવા પ્રાદેશિક શબ્દોની યાદી બનાવો.
2. તમારી યાદીના શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.
3. આ વાક્યોનો ઉપયોગ કરી અર્થસભર ફકરો બનાવો.
4. આ ફકરાને યોગ્ય શીર્ષક આપો.

3. તમે બનાવેલી પ્રાદેશિક શબ્દોની યાદીમાંથી મનપસંદ દસ શબ્દો લઈ તેને શબ્દકોશના ક્રમમાં ગોઠવો.
4. આ પાઠમાંથી રૂઢિપ્રયોગો શોધી તેના અર્થ આપી વાક્યપ્રયોગ કરો.
5. નીચેનાં વાક્યોના પ્રકાર ઓળખાવો :
 1. ગામના પાદરમાંથી એક મોટી નદી વહી જાય છે.
 2. તમારી માત્ર આશિષ માગું છું.
 3. શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ?
 4. રસે હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ !
 5. ઘરડી ખેડૂત સ્ત્રી ધીમેથી ઊઠે છે.
 6. અહો કેવું સુખી જોડું કર્તાએ નિરમ્યું દીસે !
 7. આ જાનવરનેય એકબીજા માટે કેવાં હેતપ્રીત છે !
 8. પોતાને નવી જિંદગી બક્ષનારનો ઉપકાર સિંહ કેમ ભૂલે ?
 9. સિંહ ઢોલિયા નીચે સૂતો હતો.
 10. દરબારની સ્મશાનયાત્રામાં સિંહ પણ જોડાયો !
6. આ વાર્તામાં માત્રા વાળા દરબાર ઘવાયેલા સિંહની સારવાર કરી જીવતદાન આપે છે. અન્ય કોઈ પ્રાણી ઘવાયેલું જુઓ તો તમે શું કરી શકો એ વિશે વિગતવાર નોંધ લખો. દા.ત. ગાય, કૂતરું વગેરે

● પ્રવૃત્તિ

1. સાહિત્યકારની મુલાકાત ગોઠવી તેમની સાથે વાર્તાલાપનું આયોજન કરો.
2. લોકકથાઓ મેળવીને વાંચો.
3. પ્રાણીપ્રેમની કથાઓ તમારા શિક્ષક પાસેથી સાંભળો.
4. તમે વાંચેલી પ્રાણીપ્રેમની કથા વર્ગખંડમાં રજૂ કરો.

17. જીવરામ ભટ્ટ

દલપતરામ

જન્મ : 1820, અવસાન: 1898

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈનો જન્મ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના વઢવાણમાં થયો હતો. અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યના આરંભકાળે દલપતરામની પદ્ય-ગદ્ય પ્રવૃત્તિ અનેક રીતે ધ્યાન ખેંચનારી બની છે. આ કવિની કવિતાએ ગુજરાતના સાહિત્ય અને સંસ્કારજીવન ઉપર ઘણી મોટી અસર કરી છે. 'દલપત કાવ્ય 1-2'માં તેમનાં કાવ્યો સંઘરાયેલાં છે. ગમ્મત સાથે જ્ઞાન પીરસે તેવાં બાળકાવ્યો પણ તેમણે મોટી સંખ્યામાં આપ્યાં છે. કવિતા ઉપરાંત નાટક અને નિબંધ ક્ષેત્રે પણ તેમનું નોંધપાત્ર પ્રદાન છે. 'મિથ્યાભિમાન' તેમનું જાણીતું નાટક છે.

'મિથ્યાભિમાન'ના છઠ્ઠા અંકમાંથી આ અંશ લીધો છે. આ નાટકના સંવાદો જીવરામ ભટ્ટના અહમ્-અભિમાનભર્યા વ્યક્તિત્વને સારી રીતે ઉપસાવી આપે છે. આખો અંશ હાસ્ય-કટાક્ષની શૈલીમાં આલેખાયો હોવાથી સૌ કોઈને વાંચવો ગમે તેવો બન્યો છે.

અંક છટ્ટો

પ્રવેશ 1 લો

સ્થળ : રઘનાથ ભટ્ટનું ઘર

(પડદો ઊઘડ્યો. ત્યાં રઘનાથ ભટ્ટ સહકુટુંબ, ગંગાબાઈ તથા જીવરામ ભટ્ટ છે.)

- ગંગા : જીવરામ ભટ્ટ, તમે અમને દેખો છો ?
- રંગલો : દેખે છે એનો બાપ !
- જીવરામ : કેમ નહિ દેખતા હોઈએ ? કાંઈ આંધળા-બાંધળા છીએ કે શું ?
- ગંગા : તમે અત્યારે કાગળ વાંચી શકો છો ખરા ?
- રંગલો : કાગળ તો શું ? પણ અત્યારે મોતી વીંધે છે તો ?
- જીવરામ : અત્યારે અમે રાતે પુસ્તક લખીએ છીએ તે કેમ લખાતું હશે ?
- સોમનાથ : કાગળ આપું તો વાંચશો ?
- જીવરામ : હા, લાવો, શા વાસ્તે નહિ વાંચીએ !
- સોમનાથ : લો, આ કાગળ વાંચો જોઈએ. (નાખે છે, તે જીવરામ ભટ્ટના પગ પાસે પડે છે.)
- જીવરામ : લાવો, કાગળ.
- સોમનાથ : એ તમારા પગ આગળ પડ્યો. નીચા નમીને લ્યો.

જીવરામ : તમારી આગળ નીચા નમવાની અમારે ગરજ નથી.

રંગલો :

શ્લોક

નમંતિ ફલિનો વૃક્ષા, નમંતિ ગુણિનો જના:

શુષ્કકાષ્ટં ચ મૂર્ખાશ્ચ, ન નમંતિ કદાયન્ ॥

અર્થ : ફળવાળાં ઝાડ નમે કે ગુણવાન માણસ નમે; પણ સૂકું લાકડું કે મૂર્ખ કદી નમે નહિ.

સોમનાથ : (લઈને આપે છે.) લ્યો આ કાગળ.

રંગલો : જોજો, ભાઈઓ, સૂરદાસજી કાગળ વાંચે છે ! ખરેખરો વાંચશે કે શું ?

રઘનાથ : (સોમનાથને) એમાં તો ઝીણા અક્ષર છે. પેલા મોટા અક્ષરવાળો કાગળ વાંચવા આખ્યો હોત તો ઠીક.

સોમનાથ : કાંઈ ઝીણા નથી. આંધળો પણ વાંચી શકે એવા મોટા દીવા જેવા અક્ષર છે.

જીવરામ : આ લ્યો ત્યારે, તમારો કાગળ અમારે નથી વાંચવો.

(નાખી દે છે.)

સોમનાથ : કેમ થયું ?

જીવરામ : તમે કહો છો કે આંધળો વાંચી શકે એવા અક્ષર છે; તો અમે કાંઈ આંધળા નથી કે એવા અક્ષર વાંચીએ. દેખતો વાંચી શકે એવો કાગળ હોય તે અમે તો વાંચીએ.

ગંગા : (ત્રણ આંગળીઓ બતાવીને) જીવરામ ભટ્ટ, આ કેટલાં આંગળાં છે ? કહો જોઈએ.

જીવરામ : કહીએ તો તમે શું આપશો ?

ગંગા : લાખેણી લાડી આપી છે ને હવે બીજું શું આપીએ ? જો અત્યારે દેખી શકતા હો તો કહો.

જીવરામ : એમાં શું કહેવું છે ? પાંચ છે.

ગંગા : જૂઠા પડ્યા, જૂઠા પડ્યા. (હસે છે.)

જીવરામ : શી રીતે જૂઠા પડ્યા ?

રંગલો :

દોહરો

અભિમાનીને અંતરે, ભાસે જો નિજ ભૂલ;
તોપણ તેની જાભથી, કદિ નહિ કરે કબૂલ.

- ગંગા : ત્રણ આંગળીઓ ઊભી રાખીને, બે આંગળીઓ વાળીને મેં પૂછ્યું હતું.
- જવરામ : ત્યારે અમે પણ એ જ કહ્યું કે નહિ ? ત્રણ આંગળીઓ ઊભી અમે દીઠી, અને બે વાળેલી દીઠી. તે બધી મળીને પાંચ દીઠી, માટે પાંચ કહી. તમે ક્યારે એમ પૂછ્યું હતું કે કેટલી ઊભી, ને કેટલી વાળેલી છે ?
- સોમનાથ : (પાંચે આંગળાં ખુલ્લા રાખીને) વારુ, આ કેટલી આંગળીઓ છે, કહો જોઈએ ?
- જવરામ : (બીજી તરફ ગણે છે.) આ એક, બે, ત્રણ અને ચાર છે.
- સોમનાથ : જૂઠા પડ્યા; જૂઠા પડ્યા.
- જવરામ : શી રીતે જૂઠા પડ્યા ? અમે કદી જૂઠા પડીએ જ નહિ.
- રંગલો :

ઉપજાતિ વૃત્ત

વાચાળ જો વાદ વૃથા જ થાપે,
તથાપિ તે સત્ય કરી જ આપે;

ભરીસભામાં શતવાર ભૂલે,
તથાપિ જીભે કદિ ના કબૂલે.

વાચાળ કદી બંધાય જ નહિ, ગમે તે રસ્તે થઈને નીકળી જાય. પણ હવે જીવરામ ભટ્ટ સંકડાશમાં આવ્યા. હવે છૂટી શકે એવો એકે રસ્તો મને તો લાગતો નથી. હવે જૂઠા ઠરી ચૂક્યા.

જીવરામ : તારા જેવા ઠગ અમને જૂઠા કહે તેથી શું ? પણ જ્યારે ત્રાહિત લોકો કહે ત્યારે ખરું.

રંગલો : ત્યારે હવે તમારું સાચાપણું સાબિત કરો જોઈએ.

જીવરામ : સો રૂપિયાની હોડ કર. જો અમે જૂઠા ઠરીએ, તો તને સો રૂપિયા આપીએ; અને જો તું જૂઠો ઠરે તો તારી પાસેથી સો રૂપિયા અમે લઈએ.

રંગલો : જાદુગર સાથે ને વાચાળ સાથે હોડ તો કરીએ જ નહિ. કહ્યું છે કે તેની તદબીરો ઘણી હોય.

ઉપજાતિ વૃત્ત

વાચાળશું હોડ કદી ન કીજે,
જાદુગરોથી બળ બાંધી બીજે.
સૂઝે ન તેના સઘળા શિરસ્તા,
વિચિત્ર તેના છળની વ્યવસ્થા.

સોમનાથ : પાંચે આંગળાં ખુલ્લાં રાખીને મેં પૂછ્યું હતું કે આ કેટલી આંગળી છે ?

જીવરામ : તે ખરી વાત; અમે ચાર આંગળીઓ દીઠી માટે ચાર કહી અને પાંચમો તો અંગૂઠો છે. આંગળી ક્યાં છે ?

(‘મિથ્યાભિમાન’માંથી)

● ટિપ્પણ

મોતી વીંધે છે મોતી વીંધી શકે એવી તેજસ્વી આંખો છે. ગરજ ખપ, જરૂર, સ્વાર્થ સૂરદાસજી (અહીં) અંધ કબૂલ મંજૂર, માન્ય તદબીર યુક્તિ, ઉપાય શિરસ્તો પ્રથા, રિવાજ

● ભાષા સજ્જતા

તમે ધોરણ - 6માં ક્રિયાપદ વિશે શીખી ગયાં છો.

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

- (1) જીવરામ ભટ્ટ જૂઠા પડ્યા.
- (2) સો રૂપિયાની હોડ કર.
- (3) તમારો કાગળ અમારે નથી વાંચવો.

ઉપરનાં વાક્યોમાં ‘પડ્યા’, ‘હોડ કર’ અને ‘વાંચવો’ જેવા શબ્દો ક્રિયાસૂચક પદ હોવાથી ક્રિયાપદો છે.

હવે નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

- (1) દીર્ઘાયુ બેઠો.
- (2) રાજા સૂતો.
- (3) રાજકુમારી રડી.

ઉપરનાં વાક્યોમાં ‘બેઠો’, ‘સૂતો’ અને ‘રડી’ એ ત્રણ ક્રિયાપદો છે એમ તમે કહેશો. વળી, દીર્ઘાયુ, રાજા અને રાજકુમારી જેવા શબ્દો ‘કર્તા’ છે, પરંતુ ‘કર્મ’ નથી છતાં, ક્રિયાપદ હોવાથી તે વાક્યોના અર્થ સમજાય છે. વાક્યનો અર્થ પૂરો કરવા માટે જે ક્રિયાપદને કર્મ લગાડવાની જરૂર પડતી નથી તેને **અકર્મક ક્રિયાપદ** કહે છે.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

1. જીવરામ ભટ્ટ પગ પાસે પડેલો કાગળ લેવાની ના કેમ પાડે છે ?
2. ગંગા કેવો પ્રશ્ન પૂછે છે ? જીવરામ તેનો શો ઉત્તર આપે છે ?
3. કેવાં વૃક્ષ અને માણસ નમે છે ?
4. જીવરામ ભટ્ટ શાની હોડ કરવાનું કહે છે ?

2. નીચેનાં વાક્યો કોણ બોલે છે અને કોને કહે છે તે કહો :

1. “કાગળ તો શું ? પણ અત્યારે મોતી વીંધે છે તો.”
2. “એમાં તો ઝીણા અક્ષર છે.”
3. “લાખેણી લાડી આપી છે.”
4. “ત્યારે હવે તમારું સાચાપણું સાબિત કરવું જોઈએ.”

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. 'જીવરામને બીજો કાગળ આપ' - આવું રઘુનાથ સોમનાથને શા માટે કહે છે ?
2. જીવરામ ભટ્ટ શા માટે કાગળ પાછો આપે છે ?
3. ગંગાએ બતાવેલી આંગળીઓ પાંચ છે - એવું જીવરામે કહ્યું છતાં ખોટા કેમ ન પડ્યા ?
4. રંગલો કોની-કોની સાથે હોડ કરવાની ના પાડે છે ? શા માટે ?

2. રંગલો નીચે મુજબનાં વિધાનો બોલે છે ત્યારે ખરેખર તે શું કહેવા માંગે છે તે લખો.

- 'દેખે છે એનો બાપ !'
- 'કાગળ તો શું ? પણ અત્યારે મોતી વીધે છે તો !'
- 'સૂકું લાકડું કે મૂર્ખ કદી નમે નહીં.'
- 'જો જો, ભાઈઓ, સુરદાસજી કાગળ વાંચે છે !'

3. તમારા હાથનો પંજો દોરી તેની દરેક આંગળીઓનાં નામ લખો.

4. નીચે આપેલાં વાક્યોનો અર્થ ન બદલાય તે રીતે ઉદાહરણ મુજબ પ્રશ્નાર્થવાક્યો બનાવો :

ઉદાહરણ - તારા જેવા ઠગ અમને જૂઠા કહે તેનું કંઈ જ મહત્ત્વ નથી.
તારા જેવા ઠગ અમને જૂઠા કહે તેથી શું ?

1. હવે, બીજું કંઈ આપવા જેવું નથી.

2. અમે પણ એ જ કહીએ છીએ.

3. કહીએ તો તમે કંઈ નથી આપવાના.

5. પ્રજાસત્તાક પર્વની ઉજવણી નિમિત્તે તમારા ગામના સરપંચશ્રી, નગરપાલિકાના પ્રમુખશ્રી તથા શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિના સભ્યશ્રીઓને કાર્યક્રમમાં આમંત્રણ આપતી પત્રિકા તૈયાર કરો.

6. આ નાટકમાંના રંગલાની વેશભૂષા તમારે પહેરવાની હોય, તો કેવો પોશાક પસંદ કરો ?
7. તમારી શાળાના વાર્ષિકોત્સવ વખતે આ નાટક તમારે ભજવવું હોય, તો શી-શી તૈયારી કરશો ?
8. આ નાટકમાં આવતી કાવ્યપંક્તિઓ યોગ્ય ઢાળમાં વર્ગ સમક્ષ ગાઓ.

● પ્રવૃત્તિ

- પાંચ-પાંચ વિદ્યાર્થીઓનાં જૂથ બનાવી રમૂજી ટુચકાઓ લખો.
- આ નાટક તમારી શાળાની પ્રાર્થનાસભામાં ભજવો.
- તમારી શાળા લાઇબ્રેરીમાંથી બાળનાટિકાનાં પુસ્તકો મેળવીને વાંચો.
- 'મિથ્યાભિમાન' વ્યક્તિ માટે ફાયદારૂપ છે કે નુકસાનકારક, ચર્ચા કરો.

18. સોના જેવી સવાર

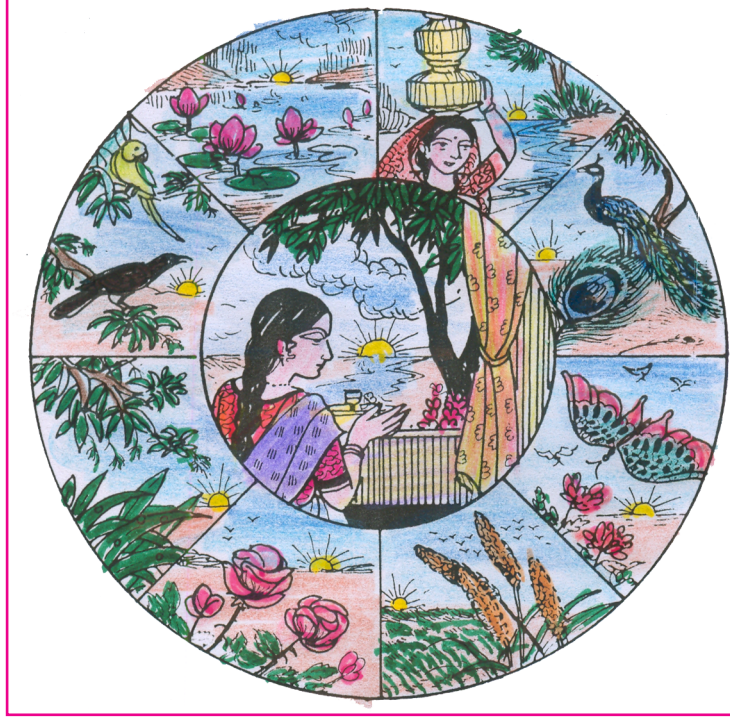
ચન્દ્રકાન્ત શેઠ

જન્મ : 1938

ચન્દ્રકાન્ત ત્રિકમલાલ શેઠનો જન્મ પંચમહાલ જિલ્લાના કાલોલમાં થયો છે. વરસો સુધી કોલેજમાં અધ્યાપન કાર્ય કર્યું છે. કવિતા, નિબંધ, વિવેચન, નાટક, વાર્તા, સંપાદન, અનુવાદ વગેરે અનેક સાહિત્યસ્વરૂપો તેમણે સફળતાથી ખેડ્યાં છે. બાળપણ તેમજ કિશોરવયનાં સંસ્મરણો આલેખતી એમની ‘ધૂળમાંની પગલીઓ’ને સાહિત્ય અકાદમી-દિલ્હીનો ઈ.સ. 1986નો પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો હતો. આ સિવાય પણ તેમને અન્ય પુરસ્કારો પ્રાપ્ત થયા છે. બાળકો અને પ્રૌઢો માટેના ગીતસંગ્રહો તેમણે આપ્યા છે.

આ કાવ્યમાં કવિએ સોના જેવી ઊગતી સવારનાં એક એકથી ચઢિયાતાં મન ભરી દે તેવાં વિવિધતાભર્યાં ચિત્રો ખડાં કર્યાં છે. શબ્દોની સહાયથી કેવાં અસરકારક - હૃદયસ્પર્શી ચિત્રો આપી શકાય છે, તે આ કાવ્ય દર્શાવે છે.

ભરીભરીને સવાર પીધી,
સોના જેવી સવાર છે જી.
ફૂલફૂલને પીવા દીધી,
સોના જેવી સવાર છે જી.
પાનપાનમાં ટશરે ટમકી,
સોના જેવી સવાર છે જી.
ટહુકે ટહુકે યોગમ રણકી,
સોના જેવી સવાર છે જી.
ક્યાંક કમળ-સરોવરમાં ચમકી,
સોના જેવી સવાર છે જી.
પનઘટ પર બેડામાં ઝબકી,
સોના જેવી સવાર છે જી.
મોરપિચ્છમાં ફર-ફર ફરકી,
સોના જેવી સવાર છે જી.

રાતી હથેલીઓમાં છલકી,
સોના જેવી સવાર છે જ.
વાદળ-વાદળ રંગે ઢળતી,
સોના જેવી સવાર છે જ.
પતંગિયાની પાંખે લળતી,
સોના જેવી સવાર છે જ.
માટીના કણકણમાં ગહેકી,
સોના જેવી સવાર છે જ.
તડકામાં તાજપથી મહેકી,
સોના જેવી સવાર છે જ.
હસતાં-હસતાં મનમાં ઊગી,
સોના જેવી સવાર છે જ.
રમતાં-રમતાં ઘરમાં પૂગી,
સોના જેવી સવાર છે જ.

● ટિપ્પણ

તશરે કુમળા પાનની ઝીણી લાલ રેખામાં, લાલ રેખાવાળા કુમળા પાનમાં **ટમકવું** ધીમા-આછા પ્રકાશથી ચમકવું **રણકી** રણકારા કર્યા. **પનઘટ** જ્યાં સ્ત્રીઓ પાણી ભરતી હોય તે જળાશય કે તળાવનો ભાગ, કૂવો, વગેરે **ઝબકી** ચમકી **છલકી** છલકાઈ, ઊભરાઈ **લળતી** ઉમંગથી ડોલતી આવી. **ઢળતી** નમી પડતી **ગહેકી** મહેકી ઊઠી, હરખાઈ ઊઠી. **મહેકી** સુગંધ ફેલાવી. **તાજપથી** તાજગીથી **પૂગી** પહોંચી

● ભાષા સજ્જતા

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. તેમણે જવાબ આપ્યો.
2. હવે રથ છોડી નાખ.
3. શ્રીકૃષ્ણે ઘોડા છોડી નાખ્યા.

ઉપરનાં વાક્યોમાં ‘જવાબ’, ‘રથ’ અને ‘ઘોડા’ જેવાં એક-એક કર્મ છે. આમ, ‘આપવું’ અને ‘નાખવું’ એ ક્રિયાપદોને એક-એક કર્મ છે. આવાં ક્રિયાપદોને એક કર્મક કે સકર્મક ક્રિયાપદો કહે છે. ટૂંકમાં, વાક્યનો અર્થ પૂરો કરવા જે ક્રિયાપદને કર્મ લગાડવાની જરૂર પડે છે તે ક્રિયાપદને **સકર્મક ક્રિયાપદ** કહેવાય. આ ઉપરાંત **ખાવું, મારવું, વાંચવું, મૂકવું, તોડવું, ફોડવું** વગેરે ક્રિયાપદો પણ સકર્મક તરીકે આવે છે.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

1. સવાર ક્યાં ચમકી ઊઠી છે ?
2. તડકાની સવાર ઉપર શી અસર થઈ ?
3. મનુષ્યના મનમાં સવાર કેવી રીતે ઊગે છે ?
4. પ્રકૃતિનાં ક્યાં-ક્યાં તત્ત્વો સવારને વધાવે છે ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

1. સવાર કોના ટહુકે ચારે દિશાઓમાં રણકી ઊઠી છે?
2. સવાર ક્યાં ઝબકી છે ?
3. કોની રાતી હથેળીઓમાં સવાર છલકી ઊઠી છે ?
4. પતંગિયાની પાંખ ઉપર સવારની શી અસર થઈ છે ?
5. હસતાં-હસતાં મનમાં ઊગી’ અને ‘રમતાં-રમતાં ઘરમાં પૂગી’ દ્વારા કવિ શું કહે છે ?

2. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

1. તમે જોયેલ નદી કે દરિયાકિનારા સંદર્ભે દસ શબ્દો લખો.
2. આ દસ શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.
3. આ દરેક વાક્યોમાં તમારી કલ્પનાનો એક શબ્દ ઉમેરો.
4. બધાં વાક્યો યોગ્ય વિરામચિહ્નોના ઉપયોગ સાથે ફરીથી ફકરા સ્વરૂપે લખો અને તમારા સહાધ્યાયી મિત્રો સમક્ષ એનું વાંચન કરો.

3. નીચે આપેલી કાવ્યપંક્તિઓનો ભાવાર્થ લખો :

1. ટહુકે-ટહુકે યોગમ રણકી,
સોના જેવી સવાર છે જી.
2. પતંગિયાની પાંખે લળતી,
સોના જેવી સવાર છે જી.

4. નીચેનાં જોડકાં યોગ્ય રીતે ગોઠવી વાક્યસ્વરૂપે લખો :

સોના જેવી સવાર

બેડામાં	છલકી
તડકામાં	રણકી
ટહુકામાં	ચમકી
સરવરમાં	ઝબકી
	મહેકી

5. આ કાવ્યમાં આવતા સરખા ઉચ્ચારવાળા શબ્દ જોડી શોધીને લખો :

ઉદાહરણ : પીધી - દીધી

6. નીચેનાં વાક્યોમાંથી 'કર્તા', 'કર્મ' અને 'ક્રિયાપદ' અલગ તારવી આપો :

1. મોહને રોટલા ખાધા.
2. નયનાએ પાઠ વાંચ્યો.
3. કનૈયાએ મટકી ફોડી.
4. માટીના કણેકણમાં મહેકી.
5. ગૌરીએ છાશ મૂકી.